یاش تورکستان

تورکستاننک ملی قورتولوشی اوچون کورەشوچی آیلق مجموعە

باش محرری: چوقای اوغلی مصطفی

سان 41	آپریل (نیسان) 1933	1929نچی ییلنک دەقابر-ندان چیقا باشلاغان

بوساندا:

1 — بحران — باش مقالە

2 — تورکستان «باسماچیلق» حرکتی دورندەن بر خاطرە — میرزا عزمی

3 — غاسپرالی اسماعیل بیك («ترجمان» نك چیقیشغا 50 ییل تولووی مناسبتیلە) — یاش تورکستانلی

4 — قورامس اوغلی آزموقان نطقی — تیمور اوغلی

5 — ئەرمەنی مسئلەسی (II) — چوقای اوغلی مصطفی

6 — تورکستاننك مسجد وە مدرسەلەری حالندان — (مشهد مخبریمزدەن)

7 — یارالی آرسلان (شعر) — صنعان.

8 — تورکیەدە

9 — ساویت اتفاقندا آچلق

10 — ساویت حکومتی وە اینگلتەرە

11 — فرانسوز مهندسلەری روسیەدەن کیری چاقیریلماقدالار

12 — جبهەداش مطبوعاتندا — چاغاتای

13 — خبرلەر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ياش توركستان

توركستاننك ملى قورتولوشى اوچون كوره‌شوچى آيلق مجموعه

باش محررى: چوقاى اوغلى مصطفى

1929 نچى ييلنك دەقابر- ندان چيقا باشلاغان | آپريل (نيسان) 1933 | سان 41

بحران

جهان بحرانى بارغان سارى تيره‌نله‌شمه‌كده‌در. اقتصادى بحران. مالى بحران. تورلو تورلو مملكتلەردە تورلو توسده يوز بيره ياتقان سياسى بحران. بين‌الملل مناسباتداغى اعتماد بحرانى وه بونلارنڭ بارچاسندان‌دا اوستدا — اخلاق بحرانى.

سياسى بحران آينقسا بويوك جهان اوروشندان ينگيليب چيققان مملكتلەردە قاتتغ تويولماقدا ايسه، اقتصادى وه مالى بحرانلارنى بوتون مملكتلەر، ديەرلك، عينى درجەدە كيچيرديلەر وه كيچير-مەكدەلەر. بويوك جهان اوروشندە ينگيب چيققان، دونيانڭ ايگ كوچلو دولتلەرى سانالغان اينگلتەرە ايلە آمريقا جهان اقتصادى بحرانينى برنچى گەلدە كيچيره باشلاديلار، ديسەك ياگليشقان بولمايمز. اينگلتەرە آرتق كوبكنە ييللاردان‌بەرى ايشسيزلكدەن قينا-لماقدادر؛ او يردەكى ايشسزلەر سانى ايكى ياريم ميليوندان توبەن

لوندوندا توركستان حقندە بر معروضە

لوندون «بين‌الملل مسئلەلەر اينستيتوسى»نك تلغرافلە بولغان‌دعوتى اوزەرينە «ياش توركستان» باش محررى وه توركستان ملى برلگى آوروپا وكيلى چوقاى اوغلى مصطفى بيك 23 نچى مارتدا لوندونغا باروب، او يردە 27 نچى مارتدا «بين‌الملل مسئلەلەر اينستيتوسى»ندە „Royal Institute of International Affairs“ «ساويت اتفاقى وه شرقى توركستان» موضوعندە؛ 29 نچى مارتدادا «اورتا آسيا جمعيتى»ندە („Royal Central Asian Society“) «توركستاندا 15 ييل بولشەويك ديكتاتوراسى يكونلەرى» حقندا ايكى معروضە اوقو-ديلار. «تمب» وكيلنك لوندوندا اوقوديغى هەر ايكى معروضەسى‌دە بويوك موفقيت قازاندى. مصطفى بيكنك «توركستاندا اون بيش ييل بولشەويك ديكتاتوراسى يكونلەرى» حقنداغى معروضەسى «اورتا آسيا جمعيتى» مجموعەسندە باسيليب چيقاجاقدر.

مصطفى بيك توركستان حقنداغى معروضەسنە باشلامادان آول ايسكى چارلق روسيەسينك مملكتمزدە يوروتكەن سياستى حقندا قيسقا بر معلومات بيريب اوتدى. ايسكى روسيەنك توركستاندا «سيا-سى وه مدنى خيرلى ايشلەر» قيلغانلغى حقندا روسلار تامانيدان اينگليزلەر آراسندا تارقاتيلغان يالغان وه ياگليش تصورلارنى داغيتماق ايچين بونداى بر معلومات بيريب اوتوشكە لزوم كورولمش-در. چارلق روسيەسينك توركستاندا نيمە قيلغانلغى توركستانلى اوقو-چيلاريمزغا معلوم بولماقلا برابر بز «تمب» وكيلنك روسيە سياستى حقنداغى بياناتينك بر قسمينى «ياش توركستان»نك كيلەجەك سانندا لوندون «اورتا آسيا جمعيتى»ندەكى معروضەسندە سويلەنگەن شكلندە باساجاقمز.

توشمەى توراددر. اوزەرنده بوتون دونيا تجارتينك اوچدەن ايكى (2/3) حصەسى يوروتولوب كيلگەن اينگليز ليراسينك قورسى بوندان بر ياريم ييل ايلگەرى اوز نورمال قيمتينك اوچدەن برينى يوقاتدى. بويوك محاربەدەن سوڭ، ديەرلك، بوتون دونياگه حكمينى يورگوزه باشلاغان ايگ مقتدر دولت سانالغان شمالى آمريقادا ايسه ايشسزلەر سانى اون ميليونداندا آرتماقدادر. بين‌الملل آقچا سانالغان آمريقا دوللارى كيچەگنه، اوتكەن مارت آيندا، بر نيچه كون بورسه (بيرژه)لەرده قيد ايتلمەى قالدى. آمريقا دوللارينك بر نيچه كون ايچين هەم بولسا قيمتدەن توشمەسى، هەم آمريقا قدرتيغا هەمده آمريقا بانقا سيستەميگه بولغان ايشانچنى آنچاغنه سارسيتدى.

آلمانياداغى بحران ناسيونال-سوسياليست (ملى-سوسياليست) انقلابينى ياراتدى. آدولف هيتلەر باشدا اولماق اوزره، ناسيونال-سوسياليست فرقەسينك حكومت باشيغا كيليشى اوز اهميتى جهتيدەن آلمانيا چيگەرەلەرينى‌ده آشوب كيتكەن بر حادثەدر. آوروپادا آلمانيانگ رولى او قادار مهمدركه، بر قانچا مسئلەلەرنگ ييشيليش توسى اونك تيشقى سياست باغيتيغا (استقامتنه) باغليدر، ديسەك اولغايتوب سويلەگەن بولمايمز. وەرساى صلح معاهدەسى وه اونگ يەگيدەن تيكشيريلمەسى مسئلەسى شو چاقدا بوتون مملكتلەر سياسى دائرەلەرنده أڭ قيزغين مذاكرەلەر موضوعى بولوب توراددر. وەرساى صلح معاهدەسينك يەگيدەن تيكشيريليشينك قانداى نتيجەلەر بيره آلاچاغينى تصور ايته بيلمەك ايچين اولا او صلح معاهدەسينك اوروشدان‌سوڭغو آوروپا ايچين نيمه ديمەك بولغانينى بيلمەك لازمدر. وەرساى صلح معاهدەسى — اوروشدان سوڭغو آوروپا خريطەسى ديمەكدر. او، لەهستان، چەخو-سلوواقيانك، يوگو-سلاويا قراللغينك ياراتيليشى وه رومانيانك اولغايتريليشندا اساس قيلنب آلنغان... بز بو ييرده يالغز يەگى ملى دولتلەرنك ياراتيليشى بيلەن علاقەدار بولغان وه يەگيدەن تيكشيريليشينك سادەچا ايسلەتيلمەسى‌ده بو منفعتدار ياش دولتلەرنك

كوچلو قارشيلقلارينى موجب بولادرغان ايگ مهم نقطەلارغانه اشارت ايتمەكدەمز.

بين‌الملل مناسباتداغى بحرانك ايگ كوزگه كورونەرلك مثالى اولاراق ياپونيانك ملتلەر ئويوشمەسندەن چيقماسينى آلگز. بو حادثەنگ بارچا عاقبتلارينى ساناب اوتوش آنچا قيندر. اوزينك مانجوريا مسئلەسنده توتقان سياستيگه قارشى ملتلەر ئويوشمەسينگ آلغان وضعيتندەن ناراضى قالغان ياپونيا بو ئويوشمەدەن چيقماقلەگنه قالمادى. او، عينى زماندا ئويوشمەنك اوزاق شرقداغى عمومى وضعيتنيده، اوزينگ او ييردەگى صلح ساقلاوچى روليني‌دا آگلاماغانلغينى بيلديريب اوتدى.

ياپونيانك ملتلەر ئويوشمەسندەن چيقووندان سوگرا اوزاق شرقدا قانداى وضعيت توغولادر؟ برنچيدەن — ملتلەر ئويوشمەسى نظامنامەسى بويونچا، ياپونيانك ملتلەر ئويوشمەسندەن چيقووينى اعلاندان اوچ آى اوتكەندەن سوڭ ختاى — اگر ياپونيا بلەن كيليشه آلماسا — ياپونياغا قارشى اوروش اعلان قيلماق حقينه ايگه بولادر وه او زمان ئويوشمه اعضاسى دولتلەر ختايغا ياردەم بيرمەك مجبوريتندەدرلەر. ختاى ايله ياپونيا آراسندا كيليشونك هيچ امكانى يوقدر. فقط، ختاى ياپونياغا قارشى اوروش اعلان قيلورمى؟ بوگا كوبچيلكنك شبهەسى بار. چونكه ختاى اوز باشيغا ياپونيا بلەن اوروشه بيلەجەك بر حال وه قوتده ايمەس؛ آوروپا ايله آمريقا ايسه اوزلەرى كوچلو بحران ايچنده بولغانلقلارندان ختايغا ياردەم بيره بيلەجەك بر وضعيتده ايمەسدر. آوروپانك اوزاق شرق مسئلەسنده منفعتدار وه ختايغا ياردەم بيره بيلەجەك وضعيتدەكى دولتلەرى بولغان اينگلتەره ايله فرانسه ايسه حقيقتده ياپونيانك قوتلانيشينى يورەكدەن ايستەيدرلەر. چونكه ياپونيانك بو قوتلانيشى ختاينك ساويتلاشتريلماسينا وه شمالى آمريقانك بويوك محيط دەگزى بويلارينى اوز هەگەمونيسى آستيغا آلوويغا توسوق بولادر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

اوروش بولوب-بولماياچاغندان قطع نظر، بوکون اوزاقشرقدا تام معناسیله بر «بحرانلی وضعیت» یارانماقدادر. اوزاق شرق مسئلەلەریله ایڭ یاقیندان علاقەدار بولغان اوچ بویوك دولت — یاپونیا، روسیه وه شمالی آمریقا — ملتلەر ئویوشمەسندەن تاشقاریدا توراردرلار. بو وضعیت ایچندە صلح مسئلەسینك قولایلاشاچاغینی امید ایتش کوب قییندر.

بین‌الملل مناسباتداغی بحرانك نیگزندە بوگون بوتون مملکتلەردە حس ایتلیب تورغان اخلاق بحرانی توراردر. بویوك جهان اوروشی ایسکی غایەلارنی أولدوردی. اوروشدان سوڭغو بووون (نسل) بر یەگیلك آقتارادر. اقتصادیات ملتلەر اورتاسنداغی چیگەرەلەرنی یوق قیلماقتا تریشار ایکەن، کوندەن کونگە أوسمەکدە بولغان ملی تویغو ملتلەرنك «حاکم» وه «محکوم»لەرگە بولونووی ایله اصلا باریشالمای توراردر. ایتالیا فاشیزمی وه آلمانیا ناسیونال-سوسیالیزمی آوروپا بویوك ملتلەرندەگی، یالغز ایچکی مسئلەلەرنگ ایمەس، حتی تیشقی، جهان مقیاسنداغی مسئلەلەرنك‌دە حلینی ملی دیکتاتورادا آقتاروچی ایڭ شدتلی، مفرط ملتچیلکنك ایڭ قوتلو علامتلەریدر.

باشقا بر افراطنی ایسه یر یوزینك آلتیدان بر قسمینی، 160 میلیون نفوسیله برابر، ایگەللەب تورغان ساویت روسیەسی تشکیل ایتمەکدەدر. بو یردە موهوم بین‌المللچیلك، جهان پرولەتار انقلابی نامنه بوتون ملی تورموش، بوتون ملی تویغو أولدورولەکدەدر. عملدە ایسه بونلار ساویت اتفاقی ایچندەکی بوتون ملی أولکەلەرنی بولشەویك انقلابی منفعتلارینا وه انقلابچی روسیەنڭ دولت منافعینه بویون سوندورماقدادر. بز قافقاس، اوقراینا، تورکستان، ایدیل-اورال قریم و. ب. خلقلارینڭ بالذات توغرودان توغرو معروض قالدیغمز وه بوتون دونیاداغی ملی خصوصیتلارنی قورقو

آستیغا آلغان «روس تهلکەسی» دوام ایتدیکچە یر یوزندە صلح یرلەشمەیدر وه یرلەشە آلمایدر.

ساویت روسیەسندەن کیلیب تورغان اخلاق دوشمانلغی قورتی (میقروبی) یاشادیغی مدتچە اخلاقی ساغلاملاشو حاصل بولالمایدر.

اخلاق بحرانینی ینگمەدەن هیچ بر بحراندان قورتولوش چارەسی یوقدر.

* * *

تورکستان «باسماچیاق» حرکتی دورندەن بر خاطرە

(قورباشی محمد امین بیك قاندای قیلیب أولدورولگەن؟)

باشقارمادان: توبەندە باسدیغمز مقالەایگەسی تورکستان ملی حرکتیگە کوبدەن قاتناشیب کیلگەن وطنداشلاریمزداندر. «میرزا عزمی» اونك مستعار اسمیدر. حقیقی اسمی باشقارماغا معلوم. بو مقالە میرزا عزمی بیکنك «یاش تورکستان»غا کوندەرگەن اوزون خاطرەلاریندان آلینغ ن بر پارچادر. بو خاطرەلاردا آغیر حقیقتلار کوب، لکن توراو سببلەردەن اونلارنی بیز بوتونیسیلە باسالمادیق هەم باسالمایمزدا. بو سببلەرنی میرزا عزمی بیك توغانمزنك اوزی هەم آڭلایدر دیب بیلەمیز. میرزا عزمی بیکنك یازیب یوبارغان شو یازیسینی «یاش تورکستان»نك 40 نچی ساندا باسیلغان «ئەمچیلیگمزنی بتیرمەك غالبیت یولیغا توشمەك دیمەکدر» باشلقلی مقالە ایلە سالیشتریب قاراساڭزلار، او مقالەدە کورسەتیب اوتدیگمز «ایچکی کەمچیلکلەریمز»نك تاغین باشقا بر رنگینی داها آیدینراق کورورسزلەر. ایرگەش، محمد امین، خالخواجە... بونلار أولوب کیتکەن کیشیلەر. تورکستان باسماچیلق حرکتینك اولگی دورلەری بو کیشیلەرنك آتلاریلە سیقی باغلیدر. بونلارنك خطالاری اوزلەریگە گنە مخصوص بولماسدان، خلقیمزنك کوبچیلیگی بوینونداغی کەمچیلکلەردەن توغولغان خطالار ایدی. او خطالارنی کورسەتمەك، یازماقلە بیز ایرگەش، محمد امین، خالخواجە وە باشقا او دوردەگی قورباشیلارنی کەمسیتمەکچی، اونلارنی «گناهکار» قیلیب کورسەتمەکچی ایمەسمیز؛ میرزا عزمی بیك‌نك هەم بو فکردە ایمەس ایکەنلیگی یازدیقلاریندان کورونوب توروبدر. میرزا عزمی بیك مقالەسینی باسماقلە بیز اوتکەن دوردەگی باش خطا وە کەمچیلکلەریمزنی تاغین بر دفعە کوز آلدیمزدان کیچیریب اوتمەکچی بولامیز؛ کیچەکی خطا وە کەمچیلکلەرنی کوز آلدیمزغا کەتیرمەك - اونلارنی یوقاتیشغا یەگیدەن تکرارلاماسلیققا توغرو یول آچادر.

بولشەویکلەر تورکستانی استیلا ایتدیکلەری زمان دونیادا بار وحشیانە ظلملارنی قیلماقدان تارتینمادیلار. تورکیەدە یونانلارنڭ

قیلغان ظلملاری بو خبیثلارنك قیلغان ظلملاریغا قاراغاندا حلوا بولوب قالدی. بو بولشەویکلەرنگ وحشیلقلاریغا چیدایالمای، ییرلی خلق هەر طرفدان قوزغالوب بولشەویکلەرگە عصیان قیلدی. بر ییردە اسباب (قورال) خبرینی تاپسا باروب باسوب آلوب بو قورااللار واسطەسیلە بو انسانیت ایلدیزیگە توشکەن قورتلارغا اوروش آچدی؛ بوتون شهر وە قیشلاقلار بولشەویکلەر تامانیدان تالان وە تاراج آستیدا قالدی. خلقنك باشیغا أولدورول، قیریل، آتیل بلالاری ایندی؛ خلقمزنگ بو ظلملاردان باش کوتەرە آلمای کورگەن کونلەرینی ایتلەر کورمەدی؛ رب السموات والارض‌دان باشقا دادوایلاریغا یتەدرگەن کیشی تاپیلماس ایدی.

ایڭ اول ایرگەش قورباشی، محمد امین بیك، خال خواجە، محکم حاجی، بونلار آرقاسندان شیر محمد قورباشی، فرفی قورباشی، آمان پهلوان، رحمان قولی پهلوان (عشاوەلیك)، اسلام قورباشی، ایش محمد قورباشی، آخوندجان قورباشیلار باش کوتەردیلەر. بوتون فەرغانە أولکەسی پارتیزان محاربەسی میدانیغا ئەیلەندی.

ایڭ اول ایرگەش قورباشی باش کوتەروب اوزینی فەرغانەغە خان اعلان قیلدی؛ اوزینی «امیرالمسلمین» دیب آتادی... شوکونلەردە مەن صوفی قیشلاقدا ایدم. محمد امین بیك، محکم حاجی، خال خواجەلار باشقا بر توب بولوب آغز حسابیغا قاراغاندا 700 چە ییگیت قیلیشیب اوچەولەری اوز ییگیتلەری بلەن قارا سوغا توپلانوب ایدیلەر. مەن اوشەل کون پویزددا (اوت آراباسندا) مانداتسز یوروب بولماغانی ایچین پیادەلاب خوقندغە کیلدم.

خوقندغە باروب بالا-چاقالارمنی کورگەندەن کیین، اوزیگە امیرالمسلمین لقبینی بیرگەن ایرگەش قورباشینی کورمەك، حالیدان خبردار بولماق ایچین اوچ-تورت کیشی بلەن آرابا کیرە قیلیب توغرو یەڭی قورغان آتلق قیشلاقغا چیقدق. اوندان توغرو ایرگەش قورباشی اولتورغان خان آباد قیشلاغیغا باروب اوزمزنگ

کیلگەنمزدەن خبر بیریب کیشی کیرگیزیب ایدیك، کوروشکەنی قبول قیلیب اوز یانیدان ییر بیریب بزلەرگەکوب واخورچیلك(؟) قیلیب مسجددەن خجرە تعیین قیلدی. اوندا توروب هەرکونی ایرتە بلەن عسکرلەر برابرندە سلاملقا حاضر بولوب، چای ایچیب همصحبت بولور ایدیك. آنچا-مونچە صحبت قیلغانیمزدان کیین کتاب اوقوب بیریشکە بویوردی. کتاب هەم اوقوب بیریب اولتوروب اورتادا اوز طرفمدان قوشوب، کتاب اوقوغاندای بولوب بعضی لازم بولغان نصیحتلارنی قیلیب اوتدم. او، کوزلەریدەن یاشلار آقوب ییغلاب هەم آلدی. سوڭرا، ایرتەگە حضرت شاه (خوقنددا مشهور بر مزار)گە باروب اون بیر قوی سویوب عقیقە تویی قیلماقچی‌مز، شوندا بزلەر برلە برابر باروب عسکرلەرگە وعظ ایتب بیریڭ دیب حکم قیلدی. مەن هەم قبول قیلیب برگە باروب، ئەیتکەنیدیك بر یاریم ساعتچا دوام ایتب، اول وعظدە: پلید بولشەویکلەرگە مقابلە قیلیب محاربە آچماق بز تورکستانلیلارغا ایڭ برنچی وظیفە ایکەنلگینی، هەم بو توغرودا جانی باریچا اورونماق هەر بر مسلماننڭ مقدس وظیفەسی ایکەنلگینی بیلدیریب همەلەریدەن رحمت دیگەن سوزلەرینی ایشیتدیك.

بو آرادا او محمد امین بیك، خال خواجە، محکم حاجیلار برلە اورتالاریدا اتفاقسزلق بار ایکەنلگیدەن بر آز سوز آچوب محمد امین بیکدەن شکایت قیلیب ایدی. مەن شکایتنك حقسز ایکەنلگینی، بلکە همەلەرینك بر بولماقلاری لازم ایکەنلگینی بر-بر بیان قیلیب، «عکسی تقدیردە اویلاغان ایشلەریڭز وجودگە چیقیش اورنیدا بربرلەریڭز برلە اوروشوب، قیلغان محنتلەریڭز بیکار بولوب، توپلاغان میلتق وە اوق-دارولاریڭز دوشمانلارغا صرف بولمای اوز اورتالاریڭزدا صرف بولوب، اوزیڭزدە مسخرە بولورسز؛ وطننی دوشماندان قوتقارماق ایچین همە بر وە بر آغز بولوب بر یاقادان باش چیقارماق کیرەك» دیگەنمدە «انشاء الله اورتامزدا اتفاق بولوب

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قالور، بربریمز برله اوروشماسمز» دیب جواب بیردی. لاکن مه‌نگه «سز شونده توروڭ! ملالاردان بر دسته تیارلاب شولارغا سزنی باش قیلیب قویای» دیدی. مه‌ن قبول قیلماقدا برآز اویلاب تورسام براق (برده‌ن)، «شونچه سوزنی بیلگه‌ن کیشی‌نگ البته تورتونچی (جدیدچی) بولوشی کیره‌ك» دیگه‌ن آواز ایشیتیب قالدم. بو سوزنی ایشیتکه‌نده‌ن کیین، ایرگه‌شنك آلدندا تورماقنی مناسب کورمه‌ی، «بر اویگه باروب اوینی تینچیتب قایتوب کیله‌مه‌ن» دیب جواب آلوب بدرکیتدم. آخر اورتالارندا اتفاق حاصل بولمای محمد امین بیك، شیر محمد بیك برطرف، ایرگه‌ش برطرف بولوشوب، رجب گردی نام جایدا اوروشتیلار؛ آرقالاریدان بولشه‌ویکله‌ر چیقیب محمد امین بیك برله شیر محمد بیككه قارشی توب قویغانی توردیلار. چونكه ایرگه‌ش اوزی بولاردان قاچوب ایسپره یولی برله مه‌چچاغا قاراب بدرکیتدی. دیمه‌ك، بولارنك اورتالارندا صلح قیلماقغا البته خال خواجه برله محمد امین بیك راضی بولماغان بولسالار کیره‌ك.

بولارنك اورتالارندا اختلاف بولماقنگ باعثی نیمه‌دور؟ محمد امین بیكنی خال خواجه نیمه‌گه اولدوردی؟

اوزوم بیلگه‌ن وه حقیقت دیب فهمله‌گه‌ن نه‌رسه‌له‌رمنی برآز بیان قیلای:

خال خواجه «اوش»لیك بولوب اوزینك اخلاقی جهته‌ده‌ن بوزوق بولغانی سببده‌ن اولومگه محکوم قیلنغان ایدی. 1918 نچی یلدا اوش تورماسیدان تورما باشلقلارینی اولدوروب، قوللاریدان قوراللارینی تارتوب آلوب تورمادا محبوس آداملارغا تقسیم قیلیب بیریب، تورما ایچیده‌ن تاشقاریدان پایلاب تورغان ساقچیلار برله آتیشیب اوزی اوچون یول آچیب، تورمادان قاچوب چیقیب، منك (مه‌نه‌ك؟)نگ کون یوروشیده واقع امام آتا نام تاغ ایچیده‌گی قدرتی کریپوست (قلعه قدرتنده) بولغان جایدا تویلاندی. روسلار اوزله‌رینی چاغلاب توروب تورت طرفدان هجوم قیلغانلاریدا او

یرده‌ن قاچوب توغرو ایرگه‌شنك آلدیغا باروب قوشولادی. ایرگه‌ش برآز بیرگه قول بیرگه‌ن بولوب زنا، شرابخورلقدان پرهیز قیلور ایدی. خال خواجه اوزی برآز بیباك، خاتون‌باز، شراب‌خور بولوب حرام ایشله‌رگه کوبره‌ك آرالاشور ایدی. ایرگه‌شنك آلدیدا هم اوشه‌ل ایلگه‌ریگیدیك فساد ایشله‌ری دوام ایته بیرگه‌نی وه آغزاکی ایتکه‌نگه قولاق سالا بیرمه‌گه‌نی ایچین (بو خیل آداملارنك ملی مجاهدله‌ر ایچنده کوب بولووی خلق آلدندا بولارنك اعتبارینی کیتکیزیب یامان‌کوز برله قاراماقغا سبب بولوب بو مجاهدله‌رنی، ملت آلدیدا اعتباردان توشوردی) قوراللارینی آلوب اوزینی بند قیلماقغا قصد قیلغانیدا خبردار بولوب قاچیب «زادیان»غه بارغانیدا اول طرفدان محمد امین بیك‌کیلیب قالغان؛ ایرگه‌شنی یامانلاب محمد امین بیك برله محکم حاجی‌نی قایتاروب اوچاولاری بر بولوب ایرگه‌شده‌ن باشقا ایش توتوب کیتب، اورتالاریداغی عداوت بارا-بارا زورایيب کیتدی. محمد امین بیك، شیر محمد بیك فرقی قورباشیلار همیشه بولشه‌ویکله‌رگه قارشی اوروشوب یورگه‌نله‌ریده ایرگه‌ش قورباشی آرام برله خان آباد، حضرت شاه طرفلاریدا امیرالمسلمین بولوب اوزینی باقوب یاتماقدا ایدی. شونك ایچین اوگا قاراشلق‌کوب قورباشیلار محمد امین بیك طرفیغا اوتوب‌کیتدیله‌ر؛ اونگچون او بارغان ساری قوتی آزاییب اوزی اوزینی ایپلاب آلالمای قالدی. شونداغ بولسا هم ایگ اول بولشه‌ویکله‌رگه مقابل کوکره‌ك بیریب اوروشقان‌کیشی بولغانی اوچون برآز حرمت قیلور ایدیله‌ر.

محمد امین بیكنی جانی خال خواجه نیمه ایچین اولدوردی؟

بو خال خواجه بارغان یرینده خاتون آلا بیرگه‌نی، آداملاری باسقینچیلق قیلیب یورتنی تینچسز قیلا بیرگه‌نی اوچون محمد امین بیك خفه بولوب قورال وه اسبابلارینی آلوب اوزینی تورت آیچا بندی‌قیلیب قیلیب آلوب یوروب سوگراداده توبه قیلدیریب یه‌نه قوراللارینی قایتا-

ریب بیرگەن ایدی. بو توغرودان خال خواجه ایچیده‌کین ساقلاب یورگەن ایدی. سوگرا محمد امین بیك برله شیر محمد بیك‌لەرنگ محاربه‌لاری جوده زورایب کیتدی. بو اوروشلاردا قورالسز هەم بولسا بعضی وقتلاردا آرالاشیب قالغان‌کونلەرم هەم بولغان. بعضی بیلگەن نصیحتمزنی خیرخواهلك طریقەده قیلیب مکتوبلەرکوندەروب تورغانلغیمز آز بولمادی. شونداغ بولوب تورغان وقتدا او زمان حکومت ایچیده یورگەن ملتچی یاشلاریمزنك مخفی تکلیفلەری بویونچا حکومت برله یاراشیب توروب ایش یوروتمه‌کنی زیاده مناسب‌کوروب بولشەویك حکومتی برله بر قانچا مادەدان عبارت شرطلارله محمد امین بیك یاراشدی.

اوکونلەردە مەن خوقندده ایدم. ملی استقلالچیلار برله خوقندەغی تاتار بریغاداسی باشلوغیله تانیشیب نیچه‌کره باردی‌-کیلدیلەر قیلیب ایدیك. اوزومز خوقندده اصلاح طریقەسندە یەگی ترتیبده بر مدرسه آچیب ایدیك. مذکورکیشی کیلیب اشتراك ایتب ایدی. اولارنك مقصدلاری: هەر طریقەده بولسون تورکستان خلقی آراسندا قورال‌-اسباب تارقاتماق ایدی. شونك ایچین محمد امین بیکگه یاراشماقنی تکلیف قیلغان ایدیلەر. حقیقتدان خبردار بولغان محمد امین بیك قبول قیلیب یاراشقان ایدی. محمد امین بیکگه شیر محمد بیکنی هەم یاراشترماق وظیفەسینی یوکله‌گەن ایدیلەر. اول هەم شیر محمد بیکگه، اوزینك توغرولغی جهتیدەن، اعتماد قیلغانیدان مەنم سوزمدەن چیقماس دیب اوز ذمەسیگه آلادوردا یاراشقاندان کیین تورادورغان جایی حاضرغی آتی فرغانه بولغان یەگی مرغینانغا کیلیب، او ییردەن شیر محمد بیك آلدیغا چیقماقچا حرکت قیلیب جونایدر. یول طرفدان روسلار محمد امین بیکنگ یاراشماسیغا ایچی پوشوب تیزلیك برله محمد امین بیکنی أولدوروب یوباریشغا یول آقتاروب قالادرلار. طبیعی، یول هەم تاپادرلار؛ اول

یول شودر: بر آفغانستانلق‌کیشینی ساتوب آلوب، تیزلیك برله شیر محمد بیکگه باروب آفغانستان امیری تیلیدەن خبر یتکیزیب، «محمد امین بیك سینی بولشەویکلەرگه توتوب بیرمه‌کچی بولوب کیتدی. بولشەویکلەر برله یاراشترامەن دیب آلداب توتوب بیریب، اوزی خاطر جمعلکده ایش قیلور. البته محمد امین بیك سوزیگه کیرمەی، بلکه اونك اوز سزاسینی بیرمەك لازمدر» دیب ایتکیل دیب بویورادر. شوندای هەم بولادر. اول وقت محمد امین بیکنك اختیارینی اوزیگه آلوب قالماق اوچون خال خواجه تریشادر. حقیقتده بر دسیسه ایکەنلکندەن خبرسز شیر محمد بیك بو سوزگه ایشانیب خال خواجەنی بو توغرودا صاحب اختیار قیلیب قویادوردا خال خواجه حریف، محمد امین بیك چیقاندا (یالغوز اوزی بارغان ایدی) واق! ایتب أولدوروب قویادور.

بولشەویکلەر عادتاً بو ملی استقلالچی مجاهدلەرنگ اورتالاریدا عداوت اوروغی ساچماق اوچون‌کوب اوروندیلار، آخردا موفق هەم بولدیلار. دیمەك، اورتادا کوتولمەسدەن چیقیب قالوب اوزلەریگه ضربه بیرگەن موفقیتسزلق بزنك بیلدیگیمزچه شولاردان عبارتدر.

محمد امین بیك‌نی أولدورمەك خصوصنداغی سوزنك اصلینی اوزوم خان آباددا (آفغانستانداغی خان آباد) شیر محمد بیك پولیموتچیسی مهاجرلەر وکیلی یعقوب جان آلدیدا اوشەل آفغانستانلقنك آغزیدان برآز تغیر بلەن ایشیتدم.

میرزا عزمی

مکهٔ مکرمه، شوال ۱۵، ۱۳۵۱.

(11 فیورال 1933)

باشقارمادان. تورکستانلی قارداشلاریمزله تورکستان استقلالی دوستلارینگ تورکستانگ برگنه ملی نشریاتی بولغان «یاش تورکستان»غا آبونه یازیلیب مفکورەمزنگ تارالیشیغا وه ملی نشریاتیمزنگ کوچه‌یوویگه یاردام ایتولەرینی اوتونەمز.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

غاسپرالی اسماعیل بیك

(«ترجمان» غازیتاسینك چیقیشیغا 50 ییل تولووی مناسبتیله)

اسماعیل بیك . . .

بو اسمنی ایلك دفعه اولاراق ایشیتەرکەن ایندی گنه مکتب یاشیغا آیاق باسغان یدی یاشلق کیچیك گنه بر بالا ایدم. بوتون کون بالا-چاقالاری اوچون قایغیرغان آتام کیچ یورغون بر حالدا اویمزگه قایتقاندا مەنی تیزەسینك بر تامانیغا اوتقوزوب یوزومگه قاراب «اوغلوم آرتق گەتەگنه بالا بولوب قالدڭ. سەنی مکتبگه آباروب قویای...» دیردی. مەن ایسەم او زمان آنچاغنه آریق بولغان گەودەمگه قاراغاندا آغیرراق کورونگەن باشیمنی لیقیللاتیب «یوق آتا، مەن مکتبگه بارمایمەن. داملا اورادر...» دیب مکتبگه بارودان تارتینار ایدم. آتام مەنی اونەتیشکه اورونوب، «اوغلوم سەنی قارا توتدەکی مکتبکه ایمەس، شیخاوند طهوردەکی منور قاری‌نڭ یەڭی اسماعیل بیك مکتبیگە قویامەن. او مکتبدە بالالارنی کەلتەك‌لەمەسلەر...» دیردی.

بر نیچە آی اوتکەچ... آغام مەنی شیخاوند طهوردەکی شو مکتبگە کتیریب قویدی. بر نیچە کون کیچدی... یاش بالالارنی کەلتەکلەمەیدرگەن بو مکتبنك «اسماعیل بیك مکتبی» ایمەس، «نمونه مکتبی» ایکەنلگینی بیلیب حیران بولوب قالغان ایدم. آتام‌ی یاڭلیشقان ایدی؟ یاخود مدیریمز منور قاری‌نك شیخاوند طهوردە «اسماعیل بیك مکتبی» دیگەن باشقا بر مکتبی‌دە بارمی ایدی؟ یاخود آغام مەنی منور قاری‌نك «اسماعیل بیك» دیگەن مکتبیگە آلیب بارو اورنیغا یاڭلیشیب، اونڭ «نمونه» دیگەن مکتبیگەمی کیلتریب قویغان ایدی؟ مەنە اوز اوزومگە بیرگەن بو سوراقلارم باشیمنی کوب گنه آغریتار ایدی.

معلمەلەریمز چیندەن‌دە یاخشی وە یومشاق سوزلو، کولەریوزلو یگیتلەر ایدیلەر. بونلارنڭ هیچ بری مەنم آغالارم وە مەندەن یاشلیراق قاریندداشلارم اوقیدرغان قارا توت مکتبندەکی یوغان تایاقلی داملاغا اوخشاماسلار ایدی. بوتون مکتبلیلەر معلملەریمزنی کوب سیوەر ایدك. معلملەریمزدە یاقیملی قیلیق وە تاتلی سوزلەریلە بزنك بارچامزنی اوزلەریگە ایسیندیریب آلغانلار ایدی. یالغزغنە یوقاری صنفلەردە قرآن وە تجوید قواعدی درسی بیروچی عبد السمیع قاری‌نڭ اوتکور قاراشلاری بارچامزنی قورقوتاردی.

بر کون درسدەن سوڭ شاگردلەرلە برابر مکتب حولیسیدەن چیقیب کیتە یاتقان بر یاش معلمیمزگە تامان یوروب بارارکەن او مەنی کورگەچ توختادی وە یانیغا یاقینلاشغانمدا باشینی تا قیسقا بویمغاچا ایگیب، ساغ قولاغینی آغزیمغا قادار کتیرمشدی. سیکین گنە:

— افندم بزنڭ مکتب «نمونه مکتبی» توغرومو؟

— توغرو. بونی بو کونگەچە بیلمەسمیدڭ؟

— بیلەردم... فقط بزنك باش معلمیمز منور قاری‌نك «اسماعیل بیك» دیگەن مکتبی قایدا؟

مکتب حولیسیدەن تا شیخاوند طهور مسجدینك زینەسنە قادار سویلەشیب کیلدك. بز بو زینە قارشیسنداغی ترامڤای توختایدرغان یرگە کیلگونچە یاش معلم تورکستان بالالاریغا تیز یازو وەتیز اوقونی اورگەتەدرگەن یەڭی مکتبلەر آچماق فکرینی تاراتقان ذاتنڭ اسماعیل‌بیك ناملدا اولوغ بر معلم بولغانلغینی آڭلاتمش وە غازیتا اوقیدرغان کیشیلەرنك بزنك مکتبگە اوخشاش یەڭی‌مکتبلەرگە کونچە «اسماعیل بیك مکتبی» دیب ئەیتەدرغانلارینی سویلەمشدی. مەن معلمیمنك سوزلەرینی تیڭلەب، آتامنك یاڭلیشماغانلغی قناعتیغا کیلگەندەن سوڭ سیونیب، معلمیمنی سلاملاغاندان کین آیریلدم. بوندان سوڭرا مەن هەم آتامغا اوخشاب بزنك «نمونه مکتبی»نی کوپینچە «اسماعیل بیك مکتبی» دیب آتاب یوردم.

*

1914 نچی یلنك یاز موسمی. مکتبمزنك تورتنچی صنفنده اوقوردم. اون یاشندایم. سه‌نتابر آیینك ایسیق کونله‌رنده‌ن بری — شنبه کونی ایدی. قاریندا‌شلاریمزنك باغدان کیچره‌ك قایتقانمدان مکتبگه وقتنده بارالمایدرغانمنی اویلاب او گغایسزلق سیزمه کده‌ایدم. تاشکندنك تیکیس بولماغان کوچه‌له‌رنده یوگوره‌یوگوره کیته‌رکه‌ن یولدا او زمانغی صنف مبصریمز اوتکور باقیشلی عبدالسمیع قاری‌نك باقیریشلارینی اویلاب یوره‌گیمنی قورقو باسمشدی. نهایت تیرله‌ب، پیشیب مکتبمزنك حولیسیگه یتیشکه‌نیمده قیزیق بر منظره قارشیسندا قالمشدم. بوتون اوقوچیلار مکتبمزنك حولیسنده‌کی میوه آغاچلاری وه سوریله‌ری آستیغا یاییلمشلاردی. معلمله‌ریمزده حولینك بر چیتنده دائره حالندا توروب سویله‌شمه کده ایدیله‌ر. «نیمه گه‌پ؟» سؤالیمگه صنفداشلاریمدان بری «بر معلم أولگه‌نمش. اونگچون درسکه باشلامادیلار» دیدی. کوزله‌رم درحال معلمله‌ریمز توپلانغان تامانغا تیکلدی. اونلار آراسندا منور قاری‌نی کورمه‌گه‌چ نیمه قیلیشیمنی بیلمه‌ی بوزرایوب قالمشدم. شو آغیر دقیقه‌نی یاشارکه‌ن تاشقاریدان منور قاری کیریب کیلدی. برآز اوزیمگه کیلدم. دیمه‌ك أولگه‌ن باشقا بر معلم ایدی.

مدیریمز منور قاری معلمله‌ر بله‌ن کوروشوب، اونلارله قیسقاـ غنه سویله‌شکه‌نده‌ن سوڭ طلبه‌له‌ریگه قاراب: «سیوگیلی عزیز یاش مکتبلیله‌ر! کیچه‌گی جمعه کونی بایرامگزنی سیزله‌ر هه‌ر تاماندا اویناب، کولوب اوتقوزورکه‌ن بز ماتم ایچنده کیچیردك. کیچه‌بز سزگه اوخشاش مسلمان بالالاریغا تیزگنه یازونی، تیزگنه اوقونی اورگه‌ته‌درگه‌ن یه‌گی مکتبله‌رنڭ پروغراملارینی یاساغان، بونلارنی اوز غازیتاسی آرقالی بارچا مسلمان أولکه‌له‌ریگه تارقاتوب، ملتینك اویغانووی وه یاروغلقغا چیقووی یولوندا که‌ته خدمتله‌ر قیلیب کیلگه‌ن اولوغ معلم، بویوك محرر اسماعیل بیك‌نك أولگه‌نلگی

خبرینی ایشیتدك(*)... بو ماتمنی آرتق سیزله‌ر بله‌ن برگه دوام ایتدیرورمز...»

اوکون درس اورنیغا منور قارینك ماتم مناسبتیله سویله‌دیگی سوزله‌رینی تیگله‌ب اوییمزگه قایتارکه‌ن حه‌دره‌ده‌کی «روسکوـتوـ زه‌منی» آتالغان مکتب یانیغا بارغاندا بو مکتبده اوقیدرغان بالالارنك

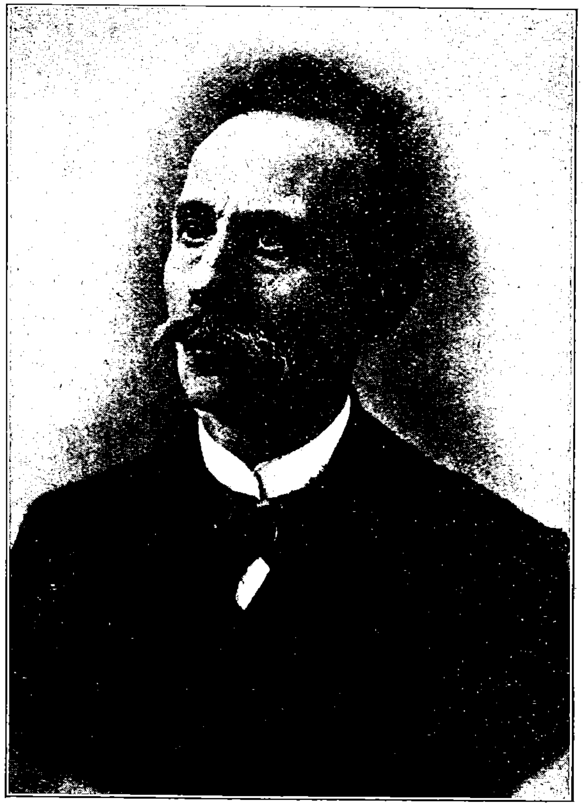

غاسپرالی اسماعیل بیك (1851—1914)

یوکسه‌ك تاووشله روسچه بر نه‌رسه اوقوغانلارینی ایشیتب، بو «یه‌گی» مکتبنك «جدید» مکتبی بولماغانلغینی‌دا ئه‌نه اوزمانسیزمشدم بزنك منور قاری قاراماغنداغی «نمونه مکتبی» ایله شونگه

(*) اسماعیل بیك 1914 نچی یلنك 11 نچی سه‌نتابرنده أولمشدر.

ئەۋلاد گۆرۆپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

اوخشاش «جدید مکتبلەری» اسماعیل بیکنك دونیاغا کوزلەرینی یومماسینی ایکی کون ماتم ایتمشلەردی. معلملەر، یاش فکرلی علمالەر وە «جدید مکتبلەری»نك یوقاری صنف طلبەلەری ایسە، آنچاغنە زمان کوکسلەرندە ماتم بیلگیلەری تاقیب یوردیلار. تورکستانلی ضیا سعید مطبوعات حقندە یازدیغی بر اثرندە تورکستاننی روسلاشترو یولندا کوب تیریشقان میسیونەر آستروئوموفنك تورکستان جدیدچیلەرینك کوزلەرینی آچقان «ترجمان» وە «حیات» (باکودە آغا اوغلو احمد بیك وە علی بیك حسین زادەلەر طرفندان چیقاریلمشدر) غازیتالاریغا قارشی قاندای هجوم ایتکەندەن بحث ایتەرکەن تورکستان جدیدچیلەرینك «ترجمان»نی کوب سیویب اوقوغانلقلارینی وە محرری اسماعیل بیككە کەتتە محبتلەری بار ایکەنلگینی حتی اسماعیل بیك أولگەندە جدیدچیلەردەن بر مونچەسینك 30 کونگەچە اوزکو کرە کلەرینی ماتم بیلگیلەری بلەن بیزەب یورگەنلەرینیدە یازمشدر. («اوزبیك واقتلی مطبوعاتی تأریخیگە ماتیریاللار» تاشکند، 1927 ص. 14).

*

مرحوم اسماعیل بیکنك فکرلەرینی تارقاتوچی «ترجمان»نگ تورکستاننی آقارتو وە یاروغلاتو یولوندا قاندای بویوك خدمت قیلغانلغی حقندە عمومی بر قناعت حاصل ایتمەك اوچون تورکستان جدیدچیلەرینك باشلوغی وە بویوك جماعت خادمی سایغیلی منور قاری‌نی تیگلەمەك کیرەك. بوندان اون بر ییل ایلگەری منور قاری طرفندان «انقلابغاچا تورکستان مکتبلەری» باشلغی ایلە یازیلغان بو یازینك مفهومی «ترجمان»نك تورکستاننك اویغانیش حرکتندە وە یەڭی اصولدە مکتبلەرگە ایگە بولوشندا قاندای مهم رول اویناغانینی کورسەتەدرگەنیدەن بو مهم وثیقە توبەندە اوزیچە باسیلماقدادر:

«1900 ییللاردا تورکستاندا اصول جدیدە مکتبلەریدەن هیچ بر خبر وە اثر یوق ایدی. ابتدائی مکتبلەری ایسکی مکتبلەر، اورتا

وە عالی مکتبلەری ایسە مدرسەلەر ایدی. خارجغا چیقیب اوقوچیلار اوچون بوخارای شریفدەن یاخشی اورون یوق، عربچە ایلە دین درسلەریدەن باشقا دونیادا هیچ بر فن یوق، روسچە اوقوچیلار ایسە کافر ایدی. فقط «ترجمان» غازیتاسینی اوقوچیلار ایچکی روسیە مسلمانلاری آراسنداغی اصول جدیدە مکتبلەری توغروسندا بر قادار خبرلەر اوقوسالار هەم بولارنك سانلاری بوتون تورکستاندا 5-6 دەن آشماس ایدی. مەنە شول واقتلاردا یتی سو ویلایتینك توقماق شهریدە بر نوغای داملا چیقیب، بالالارغا یەڭی اصولدە اعتقادات هەم تجوید علملەری اوقوتارمش دیگەن بر خبر تارقالدی. تاشکندیمزنك سوداگرلەریدەن بر نیچەکیشی اوز آرا پول ییغیشیب مناف قاری دیگەن برکیشینی اوشال علملەرنی اورگەنیب کیلمەك اوچون توقماققا یوباردیلار. مناف قاری توقماققا باروب بر آی قادار توروب آنداغی یەڭی علملەرنی بوتون اورگەنوب قایتدی. تاشکندگە کیلگەچ مناف قارینی هەلیگی سوداگرلەر بر قادار معاش تعیین ایتب، تاشکندنك تورت دههسیدەن تورتتە ایسکی مکتبگە سیار معلم ایتب تعیین قیلدیلار. مناف قاری اول مکتبلەرنك هەر بریگە نوبت ایلە برکون باروب اورگەنیب کیلگەن یەڭی علملەرینی شاگردلەرگە اوقوتا باشلادی. مین (منور قاری) اول زماندا «ترجمان» اوقوچیلاریدان بولوب اصول جدیدە مکتبلەری توغروسیدا بر قادار معلومات هەمدە بر قادار یەڭی چیققان دینی وە فەننی رسالەلەر، الفبا وە اوقوش کتابلاری یغقان ایدم. اصول جدیدە توغروسندەکی خبر وە مقالەلەرنی هەر وقت تعقیب ایتب بارار ایدم. شول سببلی مناف قارینك اوقوتیشینی کورمەك وە اوزی ایلە سویلەشمەك هوسیگە توشدم. مناف قارینك بارادرغان تورت مکتبدەن بری مینم آغام اعظم خان داملانك مکتبی ایدی.

1901 نچی ییل 15 نچی یانواردە اول مکتبگە باروب مناف قارینك درسینی ایشیتدم. مناف قاری بر جماعە بالاغا بر ساعت «اوقو

قرآن یاخشیلاب» دیگەن بر شرقی اوقوتدی. 2 نچی ساعتده: «خدا ربم بەنم حەققا» دیگەن بر شرقی اوقوتدی. 3 نچی ساعتده ایسه عربچه بر قصیدەنی عرب آهنگیده بر شرقی قیلیب اوقوتدی. شونك ایله درس بیتدی. 2 نچی نوبتده باروب کوردم، یەنه شول. 3 نچی نوبت باردم، یەنه شول شرقیلاردان باشقا بر نەرسه کورمەدم. فقط شرقی آراسیدا شعرلەرنك معناسیدەن چیقاریب بر قادار تجوید قاعدەلارین وه اعتقادات مسئلەلەرین بیان قیلدی. اوزی ایله سویلەشدم. او «اورگەنیب کیلگەن یەگی علملەرم شول» دیدی.

مەنه تورکستانغا برنچی مرتبەکیرگەن اصول جدیده منافقارینك شول شرقیلاریدان عبارت ایدی.

باشدا خلق بو شرقیلارغا قیزیقیب هەلیگی تورت مکتبنی بالا ایله تولاتسه هەم سوگراق بارب «بو یەگی مکتبلەرده قلندرلکدەن باشقا نەرسه اورگەتیلمەس ایکەن» دیب یەگی اصولدەن قایتا باشلادی. سوداگرلەر هەم بیره تورغان معاشلارین کیسدیلەر. شونك ایله اصول جدیدەنك برنچی دورەسی تاشکندده تمام بولادر.

مین (منور قاری) بو وەقتلەرده «ترجمان»دا قاندای بر یەگی کتابنك اعلانینی کورسەم آنی پوچته ایله آلدیریب مطالعه قیلیشغا باشلادم. فقط الفبانی قایو طریقەده اوقوتوشنی بیلمەیمەن. حسابنی ایسکی اصولده بیلەمەن. 1901 نچی ییل فیورال آخریدا یەگی شهرده میرآباد دیگەن بر ییرگه امام بولوب باردم. هەم شونده بر ئەرمەنی تاپیب روسچه اوقی باشلادم. ایکی هفته ایچیده روس حرفینی تمام بیلیب بربریگه قوشوب اوقوماقنی اورگەندم. حسابنی یەگی یولغا سالیش توغروسندا آندان معلومات آلدم. تورکچه حرفلەرنی هەم روسچەگه اوخشاتوب صوتی اصول ایله اوقوتقاندا یەگیل بولیشینی آگلادم. شول کونلەرده باغچه سرایدا یەگی آچیلغان بر اصول جدیده مکتبینك پروغرامی «ترجمان»دا باسیلدی. آنی اوقودم. مەنه شول کوندەن باشلاب میندە منتظم بر اصول جدیده

مکتبی آچماق فکری توغولدی. بو خصوصده محله خلقی آراسندا تشویقات یوروتوب اولارنی هەم قابول ایتدیردم. هفتەده 12 ساعت تورکچه، 5 ساعت حساب، 2 ساعت جوغرافیا، 5 ساعت دینی درسلەر قیلیب 24 ساعتلك بر پروغرام حاضرلادم. لازمی اورونلاردا هەلیگی ئەرمەنی داملادان معلومات آلدم. محله خلقیدان یگرمه ایکی بالا یازیلدی. ایندی هەر نەرسه حاضر. بر قارا تەختەگنه کیرەك. آنی هەم یاساتدم. پارتا (سیرا) اورنیغا ایسکیچه ایشەکلەر یاساتدم. 1901 نچی ییل 3 نچی ایونده محله خلقیدان اوتوزکیشی وه 22 بالانی ییغیب مکتبنك رسم کشادینی قیلدق. مەنه شولکوندەن باشلاب هەلیگی پروغرام ایله شاگردلەرنی 2 صنفگه آییریب یالغوز اوزوم اوقوتا باشلادم. بو مکتب حاضرغاچا دوام ایتەدر. تورکستاندا منتظمراق بر پروغرام ایله آچیلغان برنچی اصول جدیده مکتبی اوشبو مکتبدر.

شولکوندەن باشلاب اصول جدیدەنك 2 نچی دوری کیریب کوندەن کونگه ترقی ایته ـ ایته حاضرغی حالغا کیلدی. مکتب بر ییل قادار دوام ایتکەچ محلی تیلده درس کتابلاریغا احتیاج سیزیلدی.

1903 نچی ییلدا بر الفبا ترتیب ایتب شاگردلەرگه آندان اوقوتا باشلادم. بر قادار تجربەدەن کیچگەچ باسدیریشغا موفق بولدم. نامینی «ادیب اول» قویدم. تورکستاندا اصول صوتیه ایله ترتیب ایتلیب باسیلغان برنچی مکتب کتابی مەنه شول «ادیب اول» کتابی ایدی.

امضا (منور قاری)»

روس بویونتوروغی آستنداغی بوتون تورکلەر او جملەدەن بز تورکستان تورکلەری ملی اویغانیشمزدا بویوك عامل بولغان اصول جدید حرکتینی «ترجمان» مؤسسی غاسپرالی اسماعیل بیكگه مدیوندرمز.

خلقیغا نجات یولی کورسەتکەن اولوغ معلم وه بویوك محرر

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

اسماعیل بیك هەر دائم ملتینگ عزیزلەری سیراسندا آگیلاجاقدر.

یاش تورکستانلی

* * *

قورامس اوغلی آزموقان نطقی

آلماتا شهر شوراسی توپلانیشندا قورامس اوغلی آزموقان قازاغستاننك 12 ییللغی مناسبتیله اوزون بر بیانات بیرگەن. قورامس اوغلی بو نطقندا قازاغستاننك روس انقلابی، بولشەویك روس حکمرانلیغی، لەنین ملی سیاستی سایەسندە ایریشکەن «یوتوقلارینی» ساناب چیققان.

قورامس اوغلی قازاغستاننك یەگی تیمیر یوللاردان، فابریق، زاوود، قومبیناتلاردان بحث ایتوب بوکون قازاغستاندا یاریم‌میلیون ایشچی بارلیغینی سویلەیدر.

قازاغستاندا تیمیر یول دیرکەن او تیمیر یوللارنك قازاغستانغا کتیرگەن «هدیەلەرینی»دە اونوتماسلق کیرەك. أڭ بویوك تیمر یول «تورك-سیب»نی آلساق اونك قازاق خلقی اوچون نیمەلەر کتیرگەنینیدە بیلیشمز کیرەك. قازاغستاننك اورتاسندان او یولنی کیچیرگەن ساویت روسیەسی بو یولنیگ کیچیشی بلەن دهقانچیلق اوچون آچیلغان 10-12 میلیون هەکتار ییرنی روس مهاجریغا تخصیص ایتوب، او ییرلەرگە مهاجر کیتروب ییرلەشتریشنیدە اونوتمادی. قازاق خلقی بو دائرەدەن‌دە سیقیشتریلیب چیقاریلدی. مملکتنك مساعد ییرلەری بو صورتله ایگەللەنگەندەن سوڭ ایشکە یاراقسز دائرەگە چیکیلگەن قازاقنی او ییرلەردە اوتوروشقا مجبور ایتدیلەر. قازاق خلقی حتی انصافینی یوقالتماغان قازاق قومونیستی بو حقسزلقدان شکایت ایتدی. طبیعی موسقوا جلادلاری تیزگنە بو شکایتچیلەرنی سوستوروب بر نیچە ساتیلغان آگەتلەرینی اورتاغا سالدیلار. روس مهاجریدا قازاق ییری مسئلەسی اوستندا قازاغستان فرقە قونغرە-

سی، فرقە قومیتەسی، اجراقوم وە حکومتی بلەن روسیە نمایندەلیگی آراسندا بولوب اوتقان اویونینی او زمانلار روس موژیقنك «مدنیت کیتروندان»(!) بحث ایتوب چیقوچیلارنك بری بولغان قورامس اوغلی‌دا اونوتماغان بولسا کیرەك. ایمدی بو موژیق مدنیتنك قازاق خلقی حیاتداغی تأثیر وە ایزلەری آچیق توردر. مهاجرت سیاستی‌دە همان تیمر یول سیاستی بلەن موازی یوروتولوب کیلمەکدە. تیمر یوللاردان بحث ایتوچی آزموقان باتر اونك یولداشی بولغان مەنە بو مهاجرت سیاستی وە اونك نتیجەسی حقندەدە بر نیچە سوز سویلەسەیدی اوز خلقی اوچون‌دە برآز انصافلی کورونگەن بولور ایدی.

قورامس اوغلی فابریق، قومبیناتلاردان دەم اورادر. او بو فابریق وە قومبیناتلارنك قاندای قاراقەر تاشیغانی، اونلارنك قازاق خلقی خوجالیغی بلەن بولغان باغلانیش وە علاقەسی حقندەدە بر نیچە سوز ئەیتسەیدی یاخشی بولور ایدی. او یاریم میلیون ایشچی بارلیغنی گنە سویلەب کیچەدر. بو ایشچیلەردەن نە قدرینك کیملەر بولغانینی، کیملەرنك قاندای ایشلەردە ایشلەتیلمەکدە بولغانینی، بالخاصە بو ایشچیلەرنك حیاتی شرائطلارینی برآز ایضاح ایتمەلی ایدی. او طبیعی بولارنگ هیچ برینسی ایشلەمەیدر. یالغز بوکون یاریم میلیون ایشچیمز بار دیب گنە کیچەدر.

قازاق ایشچیسینك قاندای ایشلەردە ایشلەتیلمەکدە بولغانلیغنی، قازاق ایشچیسینك تیمر یول، فابریق، زاووددلارداغی قارا ایشکەدە قاندای آغیرلق، خورلقلار بلەن‌کیرمەکدە بولغانلیغینی، قازاق ایشچیسینك حق وە حقوقچادە مادی تأمیناتچەدە روس ایشچیسندەن آرقادا توتولدیغینی، قازاق ایشچیسگە عینی ایشدەکی روس ایشچیسندەن آز حق، تأمینات بیریلیب آرتیق ایشلەتیلدیگینی، قازاق ایشچیسینك روس ایشچیسی یاشاغان صحی، منتظم اویلەرگە قویماسدان اونی اوتاو، چادیر وە تیلك-تیشیك، یاقیلماغان، غیر صحی

باراقلاردا ياشاشقا مجبور ايتيلمه‌كده بولغانليغنى، بو قدر خورلق، زخمتگه قاتلانديغى حالدادا اونك تاياقلانوب، دوپپاسلانوب يرنده‌ن قوولماقدا بولغانليغنى شو آزموقان مرزانگ نطقينى نشر ايتوچى ساويت قازاغستانى غازيتالارى يازوب اوتورادرلار. ايمدى قورامس اوغلى بونلارنى قانداى قيليب سويله‌سين؟! اونگ اوچون ياريم ميليون ايشچيمز بار ديب كيچيب كيتش أڭ قولاى ايدى.

آزموقان ميرزا معارف ساحه‌سنداغى يوتوقلاردان بحث ايته‌در. عجبا بو يوتوقلار ساويت حكومتينك 15 نچى ييلندادا قازاق آوولندا 2 صنفده‌ن آرتيق مكتب قورولا آلماغانيمى؟ يوقسا بو ايكى صنفلى مكتبنك‌ده اكثريتله ييرسز، يورتسز، أوسز «آتى بار اوزى يوق» بولغانليغيمى؟ يوقسا ساويت حكومتينك 15 نچى ييلندادا قازاق مكتبنده‌گى معلم كوپچيلگينك چه‌له سوادليلاردان عبارت بولغانليغىمى؟ يوقسا نهايت‌النهايه 1932 نچى ييلى گنه 7 صنفلى ابتدائى مكتبده‌ن چيقاريلا بيلگه‌ن 400 بالاميدر؟ مه‌نه ساويت قازاغستان مطبوعاتندان او ييرده‌كى ساويت معارفى حقندا آلديغمز معلومات(*).

قورامس اوغلى نطقينك بويوك بر قسمينى «جولداسى» غولوشچوكين‌گه آتاغان. شو غولوشچوكين وقتيله قازاغستاندا «قيزيل گوبه‌رناتور» ديب آتالوب يورار ايدى. قازاغستان ايسكى معارف قوميسارى اسماعيل سعد وقاص طرفندان قولونيزاتورلق بله‌ن عيبلانوب يورگه‌ن غولوشچوكين قوممونيست فرقه‌سى ايسكى رهبرله‌رنده‌ن 3 نچى اينته‌رناسيونالنك سابق رئيسى زينوويه‌ف طرفندان «چوللار فرعونى» ديب آتالغان ايدى. ايمدى آزموقان باتر اونگه قازاغستانداغى خدمتى اوچون تشكر ايته‌در.

قورامس اوغلى غولوشچوكين‌نك قازاق خلقنه خدمتى ديرگه‌ن، اونك همتى بله‌ن قازاغستانى تولدورغان روس مهاجرينى-

---

(*) قازاغستاندا ساويت مكتبله‌رى وه عموماً معارف ايشله‌رى حقنده «ياش توركستان»نك اوتكه‌ن 40 نچى سانيغا باقيلسين.

مى؟ يوقسا ياشاب كيلديگى يرنده‌ن قوولوب ياشاماق امكانندان محروم ايتيلمه‌كله سفالتكه اوچراتيلغان قازاق مظلوملارينى‌مى؟ يوقسا اونك وقتيله قازاغستان فرقه‌سى، اجراقومى وه حكومتى طرفندان قازاق ييرى وه مهاجر مسئله‌سى اوستندا بيريلگه‌ن قرارغا توكورگه‌نينى‌مى كورسه‌ته‌در؟

«له‌نين ملى سياستى» وه اونك توغرو تطبيق ايتيلووى آرقاسنداغى يوتوقلار ديركه‌ن قورامس اوغلى ميليوندان زياده گناهسز توركستانلى-قازاقنك باشينى ييگه‌ن 1918 نچى ييلى آچليغينى‌مى، يوقسا ساويت قازاغستانگ 12 نچى ييلندا ايكنچى دفعه كيليب معصوم خلقنى توت كه‌بى توكمه‌كده بولغان بوكونگى آچليقنى‌مى سويله‌مه‌كچى بولادر؟

قازاق خلقينك بار يوغندان آيريليب 15 ييل ايچنده ايكى دفعه آچلق قيرغينى كيچيرمش اولماقدان، دونيادا انسان بالاسينك تصور ايته آلماديغى سفالت، ذلت خورلقلارغا توشكه‌ن بولوشدان باشقا نيمه يوتوغى بار ايكه‌ن؟

بو فجيع وضعيت قارشيسندا توركستان قازاغى وه او خلقنى توشونوچى انصافينى يوقالتماغان هه‌ر بر انسان نقطهٔ نظرنده‌ن نه غولوشچوكين، نه‌ده اونى يوباروچى روسيه بولشه‌ويك حكومتى وه نه‌ده او ملى سياستنك بانيسى له‌نين‌نك لعنتدان باشقا قازاناجاقلارى يوقدر.

تيمور اوغلى

* * *

ئه‌رمه‌نى مسئله‌سى

II.

1917 انقلابى ايله ئه‌رمه‌نيله‌رنگ ايگ قدرتلى حاميسى وه ايگ كوچلو تايانچيغى بولغان روسيه قولادى. قافقاسيادا تورك قوشونلارى پيدا بولدى. بره‌ست-ليتووسك معاهده‌سى (1918 نچى

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

يىل 3 نچى مارت) موجىنچە ساۋيت حكومتى قارس، آرداھان، باتوم ۋىلايتلەرىنى توركيەگە بوراقادى. آرتق يەگى وە داھا مھم بوتون بر «ماوراى قافقاس» مسئلەسى توغولوب، «مستقل ئەرمەن-ستان» مسئلەسى يوقالادر. روسيە موقت حكومتى اورونداں توشكە-ندەن سوڭ توزولگەن «ماوراى قافقاس سەيمى» (پارلامانى) اوزون ترددلەر سوڭندا، تورك كوچلەرى تأثيرى آستندا — 1918 نچى يىل 22 نچى آپريلدا — ماوراى قافقاس استقلالىتنى اعلان ايتەدر. لاكن بر آى سوڭرا ياق، ماوراى قافقاس اوچ قسمغا بولونەدر: 26 نچى مايدا گورجستان، 28 نچى مايدادا آذربايجان وە ئەرمەن-ستان اوز استقلاليتلەرىنى اعلان قيلادىلار...

بويوك جهان محاربەسندان يەڭيليب چيققان توركيە ماوراى قافقاسنى بوراقادردا «ئەرمەنستان مسئلەسى» اوزىنىڭ ايسكى شكلندە، بلكە داھا بويوك بر طالعلە يەڭيدەن فعاليت ساحەسيغا چيقادر. بر تصور قيلىڭ: توركيە پارچالانوب، اونڭ مستقل دولت اولاراق موجوديتىدە شبهە آستندا قالمش ايدى... ئەرمەنى اميدلەرىنى بارلقا چيقارىش وظيفەسىنى آمريقا رئيس جمهورى ويلسون اوز بوينيغا آلادردا توركيەنىڭ وان، بتليس ۋىلايتلەرىنىڭ بوتونوسىنى وە ارضروم، ترابزون ۋىلايتلەرىنىڭ بر قسمىنىدە كيريتەرەك «مستقل بويوك ئەرمەنستان» دولتىنىڭ چيگەرەلەرىنى چيزەدر. استانبول ھەم توركيەنىڭ بوتون آوروپا قسمى غالب آتانتانىڭ قولندا، ازميرگە يونانلار كيرمەكدە ايدى...

ئەرمەنىلەر اميدىنىڭ يوزەگە چيقارىلماسى حقيقتاً ياقىنلاشقان ايدى!

مەنە شو چاغدا آنادولودا توركيەنى سوڭ امحادان قورتقارو مقصديلە ملى حركات باشلانادر. آنادولو توركلەرندەن باشقا هيچ بركيمسە بو حركتك موفقيتنە اينانمايدر ايدى. «كمالچيلەر»نىڭ دوشمانلارى آرتق درجەدە كوچلو بولغانلغندان ئەرمەنىلەر بوتون

دونياغا قارشو غيرمساوى بركوچلە يوروتولگەن بو محاربەنىڭ توركلەر اوچون وخيم بر صورتدە نتيجەلەنەچەگىنە اصلا شبهە قيلماغانلار ايدى.

روسيە تامانىدان ئەرمەنىلەرگە روس عكسالانقلابچى آق قو-شونلارى باشلوغى گەنەرال دەنيكيننىڭ اوزى حاميلق قيلماقدا ايدى. آوروپا طرفىدان ايسە — ماوراى قافقاسغا آتانتا عالى شوراسى وكيلى اولاراق كيلگەن آمريقالى ميرآلاى ھاسكەل ايريواندا ئەر-مەنى پارلامانىدا، ئەرمەنىلەرگە بارماق اوچيلەدە اولسا تيكمەك فكرندە بولوچى يالغز آذربايجان توركلەرىنى ايمەس، حتى آنادولو تورك-لەرىنىدە قصد ايتىب، ھەدەلەرلە تولوق بر نطق سويلەگەن ايدى.

بو نطقنىڭ تأثيرى آستندا ئەرمەنىلەر هر قانداى توغرو فكر وە تويغولارىنى يوقاتادرلار؛ حتى بوتون دونيادا غى ئەرمەنىلەرنى توپلاب كتيرگەن تقديردە سانچا، آنادولو توركلەرى بر ياقدا تور-سون، آذرى توركلەرندەندە آز بولادرغانلقلارىنى اونوتورلار. ئەرمەنى جماعت خادملارى، «ويلسون ئەرمەنستانى»نىڭ مستقل بر دولت اولاراق فقط توركيەگە وە عموميتلە توركلەرگە آچيقدان آچيق دوشمان بر دولتنىڭ دائمى وە سيقى حمايەسى آستنداغنە تينچ ياشاب، انكشاف ايتە بيلەدرگەنلگينە كوز يومادرلار. ئەرمەنى خادملارى بو «نيكبينچە» («اوپتيميستچا») اميدلەرندەن جمهوررئيسى ويلسوننىڭ ئەرمەنستان مانداتىنى قبول ايتمەك حقندەغى تكليفى آمريقا سەناتى تامانىدان رد ايتلگەندەن سوڭدا وازكيچمەديلەر. ئەرمەنستان مانداتىدان — ديمەك، ئەرمەنستانى حمايە ايتش وظيفەسندەن باشقا دولتلەردە باش تارتديلار.

ئەرمەنىلەر فائدەسيگە محاربەدەن آولدە، سوڭرادا بو قادار كوب سويلەگەن وە ايشلەگەن بو ئەرمەنى دوستلارى نيچين ئەر-مەنستان مانداتىنى رد ايتديلەر؟... اوستندا ملاحظە يوروتولماسى لازم كيلگەن مسئلە مەنە بودر. بو رد ايتمە وە باش تارتمانىڭ معناسينى

توركلك ده‌گیزی ایچنده بر سیقیم ئه‌رمه‌نینگ نورمال بر دولت حیاتی یاشایاآلماسلغینك وه بوندای بر ئه‌رمه‌نی دولتینك حیاتینی تأمین ایتمه‌ك ایچین توركله‌رله دائمی محاربه‌ده بولونماق ایجاب ایته‌چه‌گینك هركیمگه آشكار بولغانلغندا آراماق لازم كیله‌در.

آمریقا وه آوروپا ئه‌رمه‌نستان ماندانتدان توركیه وه توركله‌رنگ قارا كوزله‌ری خاطری ایچین ایمه‌س، بالذات «ویلسون ئه‌رمه‌نستانی» پروژه‌سینگ ایشكه آشریلیشینگ امكانسز ایكه‌نلگینگ آپ-آچیق كورونوب تورغانلغی ایچین باش تارتدیلار ایدی...

1920 نچی یلینك 10 نچی آوغوستندا آنتانتا استانبول حكومتینی سه‌ور معاهده نامه‌سینی امضالاماقغا مجبور ایتدی. بو مناسبتله ئه‌رمه‌نیله‌ر اوزله‌رینی «غالب» یبرنده حس ایتدیله‌ر... فقط عینی یلنگ سوگندا آنادولو ملی اوردوسی ئه‌رمه‌نستانغا قارشی ئه‌رمه‌نستاننك بوتونلای امحاسیله نتیجه‌له‌نگه‌ن سفرینی آچیش مجبوریتنده قالدی. ئه‌رمه‌نی حامیسی بولغان دولتله‌رده‌ن هیچ بریسی ئه‌رمه‌نیله‌رگه یارده‌م نامنه بارماغینی‌دا قیمیللاتمادی.

«ئه‌رمه‌نی مسئله‌سی»نك ئه‌رمه‌نی دوست وه حامیلارندان هیچ بریسی ایچین اونك اوز حقیقی مفهومنده بر أهمیتی بولماغانلغی وه یالغز توركیه علیهدارلغی سیاستینگ بر قورالی‌غنه بولغانلغی هر كیمگه معلوم وه آشكار بولدی. فرانسه دولتی سوریه وه كیلیكیه ایله، اینگلته‌ره عراق وه موصول ایله مشغول ایدی. بورونغو روسیه ایسه آرتق میداندا قالماغان ایدی؛ پاشادیغی تقدیرده هه‌م او یالغز روس كره‌ستیانلارینی ئه‌رمه‌نستانغا كوچورمه كله مشغول بولاچاق‌ایدی

ئه‌رمه‌نی جماعت خادملاری بو آچچغ تجربه‌له‌رنی كوروب آگلامادیلار. اونلار بو «اجنبی كوچله‌رگه سویانو» سیاستله‌رینی سوگرالاری هه‌م دوام ایتدیردیله‌ر. اونلارنگ بو حركتله‌ری لوزان قونفرانسی چاغندا (1922-1923 نچی یللاردا) یه‌گیده‌ن سیزیلمه‌كده ایدی. حتی ئه‌رمه‌نی جماعت خادملاری اوز لیده‌رله‌ری

آغارونیان شخصندان، گویا «هندستان، قافقاس وه توركستان(!!) مسلمانلاری وكیلله‌ری‌نگ، سه‌ور معاهده‌سی موجبنچه توركیه‌گه قارشی ئه‌رمه‌نیله‌ر حقوقینی مدافعه ایتوب چیقاجاقلاری» حقندا اویدورما یاپماقدان‌دا كیری تورمادیلار. (بو خصوصده «تاك» — „Le Temps“ — غازیتاسینگ 26. 3. 1922 سانیغا باقیلسین).

آغارونیان‌نگ هندستان مسلمانلاری خصوصنده نه درجه‌ده حقلی ایكه‌نلگینی مه‌ن بیلمه‌یمه‌ن. لاكن بز — قافقاسلیلار، ایدیل-اوراللیلار، قریملیلار وه توركستاندان بالذات مه‌ن — عینی 1922 نچی یلینك 22 نچی مارتندا سه‌ور معاهده نامه‌سینگ فسخی لزومی حقندا مخطره (مه‌موراندوم) بیرگه‌ن وه بو مخطره‌نك اصلینی پاریسدا فرانسه خارجیه نظارتنه عیاض اسحاقی بیكله بالذات مه‌ن آلوب باروب تابشورغان ایدك.(*)

1922 نچی یلنك سوگندا لوزان قونفرانسی توپلاندی. توركله‌ر بو قونفرانسغا غالب صفتیله كیتدیله‌ر. «ئه‌رمه‌نی مسئله‌سی»نگ آرتق میداندا یوق ایكه‌نلگی هركسچه معلوم ایدی. بو مسئله‌نی یه‌گیده‌ن اورتاغا قویماق، توركله‌رله یه‌گیده‌ن محاربه‌گه كیریشمه‌ك دیمه‌ك بولور ایدی. 1920 نچی یلدا، توركیه ایله محارب حالندا بولغان وه آنقارا حكومتینی تانیماغان چاغندا ئه‌رمه‌نیله‌رگه یارده‌م قیلالماغان آوروپانك توركله‌رله ایندی، اونلارنگ غالبیتیله بیتكه‌ن آنادولو ملی استقلال محاربه‌له‌رنده‌ن سوگرا، اوروش باشلایاچاغینی اویلاماق — هر قاندای ساغلام تویغوسینی یوقاتماق دیمه‌ك بولور ایدی. ئه‌رمه‌نی جماعت خادملاری بونی‌ده آگلامادیلار وه همان توركیه‌ده‌ن ئه‌رمه‌نی اهالیسی بولغان ولایتله‌رنی بوتونلای آجراتوب آلماقنی بولماسادا، هیچ بولماغاندا توركیه توپراغندا «ئه‌رمه‌نی ملی اوجاغی» قوروب بیریلیشینی ایسكیسی كه‌بی طلب ایتوده اصرار

(1) آغارونیان‌نك بیاناتی مناسبتیله یازغان تكذیبنامه‌م «اوریان-ئه-اوقسیدان» مجموعه‌سینك 1922 نچی یلی آپریلندا چیققان 4 نچی ساننده باسیلیب چیققان ایدی.

ئەۋلاد گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قىلا بىردىلەر...

بو پلاننىڭ ئىشكە ئاشىرىلا ئالمايدىرغانلىغىنى ۋە ئەرمەنىلەرنى تور-كىيە ئىچىندە توركلەرلە ياقىنلاشترماق چارەسىنى ئاقتارماق لزومىنى كورسەتمەككە ئورونوب قاراغانلارنىڭ بارچاسى «پان توركىست»، حتى ئاز قالا بوتون «ماوراى قافقاسنى اشغال ايتشدە توركلەرنىڭ متفقى» دىب ئاتالدىلار. «پوسلەدنىە نووۋستى» غازىتاسى 1922 نچى يىل 29 نچى دىقابر سانىداغى باش مقالەسندە «توپچىباشى ۋە مصطفى چوقاى بىكلەرنىڭ عصمت پاشا ايلە گىزلى مذاكرە-لەرى (؟!)»ندەن بحث ايتدى ۋە اصلا واقع بولماغان بو «مذاكرە-لەر»نى «توركلەرنىڭ ماوراى قافقاسغا حركت، گورجستاننى او-توش ۋە ئەرمەنستاننى ضبط ايتش پلانى (؟!)» ايلە صيقى صورتدە باغلادى. بو مقالەنىڭ معناسى ۋە بىرمەك ايستەدىگى قناعتى بوتونلاي ئايدىندر: لوزاندا ئەرمەنستانغا قارشى پان-توركلك پلانى حاضر-لانماقدا...

كورەسزكە ئەرمەنى مسئلەسى يەنە روسلارنىڭ توركىيە عليھدار-لغى سياستلەرىگە قورال حالىغا ئەيلەنمەكدەدر...

لوزان قونفرانسى ئەرمەنىلەرنىڭ توركىيە ۋلايتلەرى ئوستنداغى طلبلەرىنى يىرىنە يتىرمەسدەن بىتدى.

بونىڭلە ئەرمەنى مسئلەسى يەكىدەن عموم قافقاس مسئلەسى ئىچىگە كىرىتىلگەن بولدى. (بىتمەدى)

چوقاى زادە مصطفى

* * *

توركستاننىڭ مسجد ۋە مدرسەلەرى حالندان

(مشهد مخبريزدەن)

ئوزبېكستاندا موجود مسجد ۋە مدرسەلەرنىڭ دېيەرلك % 80 ى ياپىلغان. ايشنك كتيشىگە قاراغاندا قالغانلارىنىڭ ھەم شو ياقىن يىل-

لاردا ياپىلاجاغى احتمالدان اوزاق ايمەس. ياپىلغان مسجد ۋە مدرسەلەرنىڭ بناسى مكتب، قولوب، سينەماتوغراف، موزەخانە ۋە تياترو بناسىگە ئەيلەنترىلگەن.

مكتبگە ئەيلەنترىلگەن مسجد ۋە مدرسەلەرنىڭ دىۋارلەرىگە بولشەۋىك رهبرلەرىنىڭ رسملەرى يېرلەشترىلەدر؛ ياخوددە مكتب بالالارىغا ياتاقخانە قىلىنادر. قولوب قىلىنغان بولسا: محرابغا لەنين ھيكلى قويىولوب، ھيكل ئالدنداغى ماساغا لەنيننىڭ حيات ۋە فعا-لىتىگە عائد رسملەر، كتابلار قويىولادر. بو يېرنىڭ ئاتيغا «لەنين بورچەگى» دىيلەدر.

مسجدنىڭ دىۋارلەرىگە: لەنين، ستالين، كالينين، ۋورو-شيلوف، ماركس، ئەنگەلس، فيض الله خواجە، ئاخون بابا اوغلى كەبىلەرنىڭ صورتلارى ياپىشترىلادر. **اورتاغا** قويىولغان كەتتە ماسانىڭ اوستيغا تورلو موضوعداغى كتابلار، اويون اسبابلارى، غازيتالار قويىولادر.

بو مسجدنىڭ اطرافىدا ياشاوچى محلە خلقىنىڭ ھوسكار اير-كەگى، خاتون-قىزلارىدان عبارت تياترو ھەم موسيقى تودەسى تشكيل قىلنىب ھەر نيچە كوندە بر دفعە محلە خلقىغا تماشا قويىولوب بېرىلەدر. محلە خلقىنىڭ ھەر تورلو مجلسلەرى ھەم شو يېردە بولادر.

مەنگە ئانق معلوم بولغان مسجد ۋە مدرسەلەرنىڭ بوكونگى حالىنى توبەندە گىچە كورسەتىب اوتەمەن:

بوخارادا 1) مسجد خاصة امير (ابن سينا ئاتيغا ئاچىلغان عمو-مى خلق كتبخانەسى)؛ 2) محلة بادە مسجدى ايلە 3) لب حوض مسجدى (مشكافلارنىڭ يازغى قولوبى ھەم اورتا ئاسيا سينەماتوغراف جمعيتنىڭ شعبەسيدر). 4) مير روستم مدرسەسى (شيخسعدى ئاتيغا ئاچىلغان كتبخانە)؛ 5) ميرخان حوض بلند مسجدى (محلە قولوبى)؛ 6) مسجد جامع — قولوب؛ 7) روضە خانى مسجدى — خاتون-قزلار ئارتيلى ھەم مەيدە ملتلەر قولوبى؛ 8) ديوان بيگى مسجدى—

ئوزبیکستان صنایع اتفاقی قولوبی؛ 9) ریگستان مسجدی — ساویت
لار اتفاقی اجراء قومیتەسی رئیسی «کالینین» قولوبی؛ 10) بازار نو
مسجدی — موسیقی مکتبی.

11) میر عرب مدرسەسی؛ 12) کوکەکتاش مدرسەسی؛ 13) دیوان بیگی مدرسەسی؛ 14) قوش مدرسە 15) زرگران مدرسەسی (بونلار اورتا آسیا آثار عتیقە جمعیتی اختیاریداغی موزەخانەلاردر.) 16) گاوکشان مدرسەسی — تورکستاننك تورلو شهرلەرندەن سور-گون قیلنغانلار شو یرگە قامالادرلار. 17) غازیان مدرسەسی — «اخلاق توزەتو» قاماقخانەسی؛ 18) دیگریزی مدرسەسی (یاخود «عبدالعزیز خان») بو هەم قاماقخانەدر. 19) نقیب مدرسەسی؛ 20) چور محلە مدرسەسی؛ 21) گوشندە مدرسەسی؛ 22) آفاق مدرسەسی وە 23) جویبار اسملەرندەکی 5 مدرسە بوزدورولوب تاشلانغان وە حاضر نشانەلەریدە قالماغان.

بوخارادا 360 مسجد بار ایدی. (هەر محلەدە برەر مسجد) 1928 نچی ییلنك سوکنداغی حسابغا قاراغاندا بو رقم 60 غە توشو-رولگەن ایدی.

سمرقنددە: 1) شیردار مدرسەسی — بوگون ئوزبیکستان موسیقی علمی تیکشیریش اینستیتوسینك درسخانە وە یاتاقخانەسیدر. 2) اولوغ بیك مدرسەسی — آثار عتیقە هەم ئەتنوغراف موزە خانەسی؛ 3) تیللاکار مدرسەسی — هەر شهردەن کیلوچی سیاحلار ادارەسی. 4) ملا دوست بیك مدرسەسی — طب تەخنیقومی یاتاق-خانەسی. 5) خواجە احرار مدرسەسی — قولخوز یاشلار مکتبی یاتاق خانەسی. 6) سوزنگران مسجدی — قزیل چایخانە هەم «قلارا تسەتکین»(*) قولوبی. 7) مخدوم خوارزمی مسجدی — «روزا لوکسەمبورغ»(*) قولوبی وە باشقالار.

تاشکنددە: 1) شیخاوند طهور — ئوزبیکستان حکومت سینە-

(*) قلارا تسەتکین وە روزا لوکسەمبورغ آلمان قومونیست خاتونلاری.

ماتوغراف فابریقاسی. 2) کوکلتاش مدرسەسی — ئوزبیك درام تیاتروسینك یازلق بناسی.

بو یوقاریدا کتیریلگەن معلوماتلار 1928 نچی ییلنگ آخر-لاریغا توغروکیلەدر. تورکستاننگ باشقا یرلەرندەکی مسجد وە مدرسەلەرنك حالی هەم شونك کەبیدر.

* * *

یارالی آرسلان

ووروُلمش کوکسندەن؛ خائن آوجینك
قیزیل قورشونیلە آچیلان یارا
او قادار درین کە... اضطرابینك
آجیسی یاییلمش ایصسز تاغلارا.

*

صیجاق یاراسندان سوزولوب قایان
قیپ قیزیل قانلاری أموب یالایور..
قانلی کوزلریلە کوکلەردە یانان
ییلدیزلارا باقوب خومور دانیور...

*

چالمشلار ایندەن یاورولارینی.
شو یارالی آرسلان بەکلەر یارینی؛
قارانلق سیلینیب آچینجا سحر:
ییقاجاق قرەملین دیوارلارینی.

صنعان. هەلسینغفورس.

* * *

تورکیەدە:

استانبولدا «توران» وە «تورکستان» کیچەلەری

«توران نشر ومعارف وە یاردم جمعیتی» طرفدان 9 نچی

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مارتدا استانبولداكی شهزاده باشی فرح تیاتروسندا ترتیب اولونان «توران گیجەسی» غایت موفقیتلی وه پارلاق اولمش، توران ایلله‌رینك تورلو قیافتله‌ری ایله ایسكی وه یه‌گی بر چوق تورك موسیقی پارچالاری چالینمش وه تغنی ایدیلمشدر. مسامره باشلانمازدان بر ساعت اول تیاتروليق دولمشدر. ملی مارش چالیندیقدان سوگرا «توران نشر ومعارف وه یاردم جمعیتی»نك رئیسی وه «جمهوریت» غازیتاسینك سیاسی ستونی محررله‌رنده‌ن محرم فیضی بیك بر نطق ایراد ایده‌ره‌ك جمعیتڭ قورولوشندان مقصد، خارجدا توركله‌رڭ ساكن بولوندوغی مملكتله‌رده‌ن توركیه‌یه گه‌له‌ن طلبه، مهاجر وه ملتجیله‌ره مادتاً وه معناً یاردم ایتمه‌ك، عینی زماندا تورك گه‌نجله‌ری آراسندا چوق زنگین اولان تورك موسیقیسی وه دانسلارینا هوس اویاندیرماق اولدوغینی سویله‌دیكده‌ن سوگرا بو غیرتله‌رڭ ایلك محصولی اولاراق «توران كیجه‌سی»نڭ ترتیب ایدیلدیگینی سویله‌مشدر.

نطقدان سوگرا آنادولو، توركستان، ایدیل-اورال، آذر-بایجان وه قرم لهجه‌له‌رنده شعرله‌ر اوقونمش زه‌یبه‌ك وه ارضروم بارلاری، قریم توركله‌رینك قارا دگز، ایكی چوماق وه باشقا شرقیلاری وه چوبان اویونی، باغچا سرای قایتارماسی یعنی دونه-دونه یایپلان قریم دانسی وه آلتای-توران توركیسی چالینمش وه اوینانمشدر.

آذربایجان توركله‌ری ملی مارشی، یه‌گی تورك بایراغی وه مصطفی كمال پاشا شرقیسینی اوقومشلار، شیخ شامل وه افشران دانسلارینی اوینامشلاردر.

ایدیل-اورال توركله‌ری طرفدان‌دا مشهور قارا اورمان، ته‌فتیله‌و وه زیله‌یلوك كه‌بی مشهور هوالار چالینمش وه سویله‌نمشدر.

توركستان گه‌نجله‌ری طرفدان ملی مارش، وقت، اویناك

یار، سرواز، بزیم باغدا آچیلدی آق لاله اویونلاری وه هوالاری اوینانمش وه چالینمشدر.

نوقول ملی اولان بو هوالار وه دانسلار منحصراً تورك آماتور گه‌نجله‌ر طرفدان بویوك بر مهارت وه موفقیتله چالینمش، اوینانمش وه پارچالاری‌دا چوق آلقیشلانمشلاردر.

بو كیجه‌ده آذربایجان، ایدیل-اورال، توركستان، قریم، اوقراینا، شمالی قافقاسیالیلارله برابر استانبولڭ بر چوق معروف سیمالاری، منور گه‌نجلك وه دارالفنون طلبه‌لری حاضر بولونمشلار.

استانبولداكی «توركستان تورك گه‌نجله‌ر برلگی» مارتڭ 23 نده عیاث پاشاده‌كی پارق اوته‌لینڭ سالونلاریندا بر «توركستان كیچه‌سی» ترتیب ایتمشدر. استانبولداكی توركستان گه‌نجله‌ری بو ملی كیچه‌ده توركستانڭ ملی موسیقی هوالارینی، تأریخی وه یه‌گی دانسلارینی ملی قیافتده توركستان چالغیلاریله چالمش، اوینامش وه چوق آلقیشلانمشلاردر.

«یاش توركستان» گه‌نج قارداشلاریمزڭ «توران» وه «تور-كستان» كیچه‌له‌رنده كوسته‌ردیكله‌ری موفقیتله‌رینی یوره‌كده‌ن قوتلهولار.

توركیه‌ده یاشایان عربلارڭ بر تشبثی

استانبول غازیتالارینك یازدیغنا گوره، ماندا، حمایه، اشغال كبی اجنبی أداره‌له‌رنده بولونان عرب مملكتله‌رینه منسوب اولوب سیاسی محذورلار وه یا تجاری احتیاجلار دولاییسیله مملكتله‌رینه دونه‌مه‌یه‌ن وه توركیه‌ده یاشیان عربلارڭ ایله‌ری گه‌له‌نله‌ری بر جمعیت تشكیلنه وه اجنبی أداره‌له‌رینڭ منفی تأثیرله‌رنده‌ن بحث ایتمه‌ك وه كندی استقلاللارینی تأمینه چالیشماق اوزه‌ره، عربچا وه فرانسوزچا بر غازیتا چیقارماغا قارار ویرمشله‌ر وه توركیه حكومتنه مراجعت ایتمشله‌ردر.

معارفه عائد رقملار: تورکیه‌ده ایلك تدریسات معلمه‌رینك سانی 16.336 ؛ اورتا تدریسات معلمه‌رینك سانی 2.411 ، یوکسه‌ك تدریسات معلمه‌رینك سانی 515 در.

ایلك تدریسات طلبه‌سی 497.330 ؛ اورتا تدریسات طلبه‌سی 32.836 ؛ یوکسه‌ك تدریسات طلبه‌سی 4.429 در.

534.595 ه بالغ اولان بویکونگ 347.972 سی ایرکه‌ك ؛ 187.623 ی قیزدر.

ملت مکتبله‌رنده‌ن 185.855 طلبه مأذون اولمشدر.

ایلك مکتبله‌رڭ سانی 6.629 ، اورتا مکتبله‌رڭ سانی 148 ، یوکسه‌ك مکتبله‌رڭ سانی 19 در.

بویوك حرث آداملاریمزڭ هیکلله‌ری

حقوق فاکولته‌سی طلبه اویوشمه‌سی استانبول دارالفنونی باغچاسنه بویوك حرث آداملاریمزڭ هیکلله‌رینی دیگمه‌گه قارار ویرمشدر. بو هیکلله‌ر مسابقه ایله تورك صنعتکارلارینا یاپدیریلاجاقدر. طلبه اویوشمه‌سی اولا غازی حضرتله‌رینگ هیکلله‌ری ایله ایشه باشلیاجاقدر. بونی ضیاء گوك آلپڭ هیکلی تعقیب ایده‌جه‌کدر. هیکلله‌ر تماماً طلبه پاره‌سیله یاپدیریلاجاقدر. طلبه اویوشمه‌سی بو ایش ایچین 15-20 گونه قادار فعالیته کیچمه‌گه قارار ویرمشدر. («جمهوریت» 10. III. 33).

* * *

ساویت اتفاقنده آچلق

سوك آیلار ایچنده ساویت روسیه‌سنده بولغان اجنبیله‌رنگ باریسی بر آغزدان او مملکتده آچلق حکم سورمه‌کده ایکه‌نلگینی تصدیق قیلماقدادرلار. ساویت اتفاقینك پایتختی بولغان موسقوا کوچه‌له‌رنده کوب انسانلار تیله‌نچیلکله مشغول. اوقرانیادا، شمالی

قافقاسدا ارزاق یوق. بزنك تورکستاندا آچلق داهادا قورقونچلو بر حالدا. خصوصاً قازاغستاندا احوال یاماندر. بز، بو یاقیندا تورکستان نگ قازاغستان قسمنده بولوب قایتقان شخصلار بله‌ن کوروشدوك. اونلار توبه‌نده‌گی معلوماتنی بیردیله‌ر: «بز بوتون تورك‌سیب تیمر یول ساحه‌سنده‌ن کیچدك وه هه‌ر یرده آچلقنك قورقونچ صحنه‌سینی کوردك. قازاغستاننك آرزاق آمباری سانالادرغان سیمه‌ی (سیمیپالات) ولایتنده آچلقدان أولوشنك کوبلگی مدهش درجه‌ده‌در. کوپنچه قازاقلار أولمه‌کده‌له‌ر. آرزاق ییغو ایشله‌ری وکیلله‌رنده‌ن بریسی بر اجنبی سیاحنك حکومتنك آچلق ایله مجادله چاره‌له‌ری حقنداغی سؤالیغا جواب اولاراق هیچ بر مجادله یوقلغینی، ارزاق ییغو أداره‌سینك وظیفه‌سی آچلقدا قالا یاتقان اهالینی ارزاقله تأمین ایتمه‌ك بولمای، تیسکه‌ریسنچه، اهالینك بوتون ارزاقینی قولندان تارتوب آلوب قیزیل اوردونی وه صنایع مرکزله‌رنده‌کی ایشچیله‌رنی زورغا باقوب تورغان حکومتگه تاپشورماقدان عبارت ایکه‌نلگینی سویله‌مشدر... تورکستاندا، آینقسا اونك قازاغستان بولومنده بوغدای ایکه‌درگه‌ن خصوصی دهقان خواجه‌لغی یوق حکمنده‌در. بوتون خواجه‌لقلار قولله‌کتیفله‌شتریلگه‌ن. قولخوز وه ساوخوزلارنك بوتون محصولاتی دولت مالی سانالادر وه اهالی بونلاردان یالغز حکومت تامانیدان بیلگیله‌نگه‌ن وه اذن بیریلگه‌ن أولچه‌وده‌گنه فائده‌له‌نه آلادر. بوتون حیوانلاردا «مالدارچیلق ساوخوزلاری»غا آلنغان وه یا قولخوزلاشتریلغان.»

اجنبی سیاحینك: «اهالی ساویت حکومتیگه قاندای قارایدر؟» دیگه‌ن سؤالیغا جواب اولاراق، ارزاق ییغو وکیلی:

— اهالینی آچ حالندا ساقلاب تورغان حکومتکه قاندای قاراشلاری لازم کیلسه شوندای قارایدرلار — دیمشدر.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ساويت حكومتى وه اينگلتهره

ساويت حكومتى ايله اينگلتهره آراسندا، ايكى دولت آراسنداغى مناسباتنك كيسيليشى بلهن نتيجهلهندرغان بر اختلاف چيقدى. بو اختلافغا ساويت فابريقالارندا اينگليز فيرماسندان ساتوب آلنغان ماشينالارنى قوروب بيرو ايشلهريله مشغول بولغان 5 اينگليز مهندسينك گ. پ. او. (چيكه) تامانيدان «زيانچيلق» ايله قارالانوب قاماقةا آلنماسى سبب بولمشدر. اينگلتهره حكومتى بو ايشلهعلاقهدار بوتون وثيقهلارنى آيريم بر «آق كتاب» حالندا نشر ايتدى.(*)

بولشهويكلهرنك بو مهندسلهرنك «زيانچيلق ايشلهرى» حقنداغى ادعاسينه اينگلتهره حكومتينك قطعيا ايناناميتورغانلغى بو كتابدهكى وثيقهلاردان آچيق كورونوب توردر. موسقواداغى اينگليز ايلچيسى كيرى چاقريب آلنغان. اينگلتهره حكومتى ساويت مالالارينك اينگلتهرهگه كيريتيليشينى منع ايتشگه حق قازاندى. حتى سوروگى (مدتى) 17 نچى آپريلدا بيتهدرگهن ايسكى تجارت معاهده نامهسينى يه كيلهمهك خصوصنده يوروتولوب تورغان مذاكرهلهرنك كيسيلمهك احتمالنىده سويلهمهكدهدرلهر.

ساويت ايشلهرندهن خبردار آداملارنك سويلهولهرينه كوره اينگليز مهندسلهرينى قاماش وه اونلارنى قارالاشنك حقيقى سببى، بولشهويكلهرنك بو مهندسلهرنك وكالت ايتديكلهرى اينگليز فيرماسيغا بولغان بويوك مقداردا (تخمينًا بر ياريم ميليون اينگليز ليراسى) قرضلارندان بو يول بلهن قوتولماق ايستهمهكلهريدر. بولشهويكلهر بو مهندسلهرنى عيبلهب حكم قيلاجاقلار وه اونلارنى بويوك مقداردا، تخمينًا اينگليز فيرماسيغا بولغان قرضلارى قادار، گهروه قارشولغينه اينگلتهرهگه كيتشلهريگه راضى بولاجاقلار. بو ممكنميدر؟

— البته، ممكندر.

(*) هر بر حكومت آيريم بر مسئلهگه عائد ديپلوماتيك وثيقهلارنى عادتده بر، رنگلى كتاب، مثلا آق كتاب، سارى كتاب... شكلنده نشر ايتهر.

فرانسوز مهندسلهرى روسيهدهن كيرى چاقيريلماقدالار.

«تاك» غازيتاسينك 9 نچى آپريل ساندا بيرگهن خبريغا قاراغاندا روسيهده ايشلهب تورغان فرانسوز مهندسلهرندهن اون تورت كيشى (باش مهندسلهر) فرانسه تامانيدان كيرى چاقيريب آلنماقدادر.

بوندان بر نيچه ييل ايلگهرى ساويت حكومتيله فرانسوز صنايعچيلهرندهن مركب بر جمعيت آراسندا ساويت آغير صنايعينه ياردهم بيريش اوستندا بر معاهده باغلانغان ايدى. ساويت حكومتى شرطنامه بوينچه تولاشى لازم بولغان آقچالارنى تولايالماى قالغانى سببلى بو فرانسوز جمعيتى بولشهويكلهرنك اينگليز مهندسلهريگه قارشى قيليب تورغان معاملهسندهن هوركوب وقتيله ساويت روسيهگه يوللاغان بو 14 باش مهندسينى چاقريب آليشنى موافق تاپمشدر.

* * *

جبههداش مطبوعاتدا

«**استقلال**» غازيتاسى 31 نچى ساندا «آذربايجاندا عسكرى حيات» باشلقلى يازيسندا، او يرده بوگون عسكرى حياتنك نه حالدا ايكهنلگينى تصوير ايتمهك ايچين حاضرغى «آذربايجان ديويزيهسى قوماندىرى (فرقه قوماندانى) غ. وزيروف ايله عينى فرقهنك سياسى ايشلهر باشلوغى ج. عليهيفنك برابرلكده باكو «قومونيست» غازيتاسينك 23 نچى فيورال 1933 ساندا «آذ ديويزيه قزيل سرحدلهر قاراوولندا» ديب يازغان معلوماتلاردان توبهنده كيلهرنى نقل ايتهدر:

«... 1931 ده عسكرگه آلنغانلارنك 41.5% ى قومونيست ايكهن، 1932 ده عسكرگه آلنغان ياشلارنك سياسى بوتونلاى اوزگهرمشدر؛ قومونيستلارنك نسبتى 53,2% گه ياقينلاشمشدر.

ديويزيونك قومونيست هيئتى 1931 ده 56,8% ايكهن، 1932 ده 75,1 % بولوبدر. 1931 ده قومونيست فرقهسينه 1091 عسكر قبول قيلنغان ايكهن، 1932 ده

قوممونیست فرقەسنە کیرگەنلەرنك مقداری 1921 کیشی بولوبدر.
دیویزییوننك یاش قوممونیستلار تشکیلاتیگە 1931 نچی ییلدا 456، 1932 نچی ییلدا ایسە 529 عسکر کیرمشدر.»

«استقلال»نك یازوویغا قاراغاندا:

«اوتکەن ییل دیویزییوندا «تازالاش» قیلنیب میگلەرلە «پرولەتار بولماغان قورقولو عنصرلار» قوشوندان آتیلمشدر. عینی صورتلە قوماندا هیئتندەدە «تازالاش» اجرا ایتلمش وە «ضررلی ضابطلار» قووولمشلار. بوتون بو «تازالاش»لار نتیجەسندە اوردو تمامیلە «پرولەتارلاشمش» وە «قوممونیست فرقەسینگ ایشانچلی بر قوتی» اولمشدر.»

«فقط یازینگ باشلغینە باقیلماسین. بو دیویزیون حدودلەرنی محافظە ایچین ایمەسدر. بونگ ایچین آذربایجان ساویت حکومتی تامانیدان «اولادلقا آلنغان» قزیل روس اوردوسی باردر. آذربایجان عسکرلەرینك اصل وظیفەسی باردر. وزیروف ایلە علییەفگە کورە بو وظیفە:

«آذربایجان دیویزییونی برنچی درجەلی سیاسی مکتب وظیفەسینی موفقیتلە یرینە یتیرمەکدەدر. قیشلاقلار ایچین ییلدان ییلغا داها کوب بولشەویك یتشدیرمەکدەدر. بو سایەدە آذربایجان پاختا وە نەفت پروغراملارینی موفقیتلە یرینە یتیرە بیلەجەکدر.»

(استقلال): «مەنە، آذربایجان دیویزییوننك اصل وظیفەسی بودر. بر بولشەویك پروپاغاندا مکتبی. اونگچیندە تورکلەرگە قورال، فلان بیریلمەیدر. آذربایجاندا ملی بر اوردو موجود ایمەسدر. موجود بولغانلاردا قوممونیست فرقەسیغە منسوب بولغان اعضالاردر. موسقوا آذربایجاننی ملی قوراللی برکوچدەن محروم ایتمشدر.»

«استقلال»نك یازوویغا قاراغاندا «استقلال دورندە ملی آذربایجان حکومتی کوب بویوك محرومیتلەرگە قارامای حربیە مکتبلەری یاراتمش وە آز زماندا 30 مینگگە یاقین منتظم بر ملی اوردو وجودگە کتیرمشدر.»

«**یاڭا ملی یول**» مجموعەسینك 4 نچی (آپریل) سانی، «ترجمان» غازیتاسینك چیقاریلا باشلانغانینا 50 ییل وە ایدیل-اورال خلق شاعری مرحوم عبدالله توقای‌نك أولگەنینە 20 ییل تولووینە آتاب چیقاریلمش وە بو مناسبتلە بویوك استاذ مرحوم غاسپرالی اسماعیل بیك ایلە شاعر عبدالله توقای‌نك حیات وە فعالیتلەرندەن بحث ایتوچی تورلو مقالەلەرنی احتوا ایتمەکدەدر.

«**قافقاسیا داغلیلاری**» شمالی قافقاسیا استقلال دعواسینی تمثیل ایتب 1932 نچی ییلنگ سوگنە قادار «غورتسی قاوقازا» اسمیلە یالغز روس تیلندە نشر ایتلیب کیلگەن بو مجموعە، بو ییلنك باشندان — 35/36 نچی (یانوار-فیورال) ساندان اعتباراً عینی زماندا تورك تیلندە — یەگی تورکچە (لاتین) حرفلەریلە، استانبول شیوەسندە — دە مقالەلەر باسا باشلامشدر.

بو سانینك تورکچە یازیلارندان بریسینی تشکیل ایتکەن باش مقالەسندە از جملە: «... تکامل یولندا آتیلان آدیملاردان بری‌دە مجموعەمزڭ اوشبو نسخەسندە یاپیلان یەگیلکدر.» دیگەندەن وە بو یەگیلککە لزوم کورسەتکەن عاملەرنی ایضاح ایتکەندەن سوڭ:

— ایشتە بوتون بونلاری دوشوندیگمز ایچیندرکە ملی اورغانمزڭ بر قسمینی تورکچە اولاراق نشر ایتمەگە قرار ویردك.»
«... بو صورتلە بوتون یاقین شرق بویونچە ایکینچی وطن دیە یرلەشەن یوز بیگلەرچە عرقداشلاریمزە خطاب ایتمەك امکانینی داخیلدە ایتمش اولویورز» دیدر وە سوزینی:

«... اورغانمزی گەنیشلەتمەك وە اوڭا یەگی بر شکل ویرمەکلە ملتمزڭ دوستلار دائرەسینی داها فضلە گەنیشلەتمەك وە قوتمزی بر قات داها آرترماق أملندەیز.» جملەسیلە بتیرەدر.

«قافقاسیا داغلیلاری»نك ایستەر بو، ایستەر سوگغو، 37 نچی (مارت) نسخەسندە بر قانچا مهم وە قیمتلی مقالەلەر بار.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

«شورالار تورکمه‌نستانی» نك شکایتی

چارشانغی رایون، تاش رابات اوبا مطلوبات جمعیتی باشلوغی آرلوف، بو اوباداغی مطلوبات دوکاننده ایشله‌ب یورگه‌ن ایکی تورکمه‌نی هیچ سببسز ایشده‌ن چیقاریب، اورونلاریغا اوز قارینداش وه دوستلاری بولغان روسلارنی قویمشدر. بوروسلار بر آغز هه‌م یرلی تیل بیلمه‌گه‌نلکله‌رنده‌ن قوئوپیراتیف دوکانیگه اشیا آلماقا کیلگه‌ن قولخوزچی وه آیریم دهقانلار اوز مقصدلارینی آڭلاتا بیلمه‌ی، ایسته‌گه‌ن نه‌رسه‌له‌رینی‌ده ساتوب آلالمای بوش قایتوب کیتمه‌کده‌درله‌ر. («شورالار تورکمه‌نستانی» 3 .2 .23 سانی)

آذربایجان تأریخی

آذربایجان ساویت حکومتی، آذربایجان تأریخی یازیلماسی ایچین، حاضرلغا باشلامشدر. یازیلاجاق تأریخ ایکی جلدده‌ن عبارت اولوب، آذربایجانڭ ایسکی وه یه‌ڭی دورله‌رینی احتوا ایده‌جه‌ك، مارقسیست-له‌نینست بر مه‌تودله وه نوقول صنف کوره‌شی تأریخندان عبارت اولاجاقدر. مکتبله‌ریمزده اوقوتولاجاق بو «تأریخ»ڭ یه‌ڭی بوغون (نسل) ایچین نه قادار ضررلی اولاجاغنه سوز یوقدر.
(«استقلال» 15 نیسان 1933 سان 32)

حفریات

آذربایجانڭ میل چولنده داشبورون استاسیونی یانیدا بولونان بر شهر آرخه‌ئولوغلار طرفدان تیکشیریلمشدر. شهر وقتیله Câvur-Arh قانالی احاطه ایدیورمش. حفریات چاغی 13 وه 14نچی عصره عائد چاقالار (سکه‌له‌ر) بولونمشدر. انقاض ایچه‌ریسنده 10.000.000 ساغلام قالمش توغلا بولوندیغی معلوم اولمشدر. کوکله‌مده آقاده‌میك مه‌چانینوفڭ أداره‌سنده بر هیئت حفریاته دوام ایده‌جه‌کدر. («استقلال» سان 32).

«یاش تورکستان» بو مسلکداشینگ بو یه‌ڭی آدیمینی بویوك سه‌وینجله‌رله قارشی آلوب اونی آلقیشلار وه اوڭا چین کوڭلنده‌ن موفقیتله‌ر تیله‌یدر.

چاغاتای

به‌رلینده توقای کیچه‌سی

آپریل (نیسان) آیینك 15 نده خلق شاعری عبدالله توقای‌نك أولووینه 20 ییل تولو مناسبتیله به‌رلین‌ده توقای‌نی ایسله‌و کیچه‌سی یاسالدی. به‌رلین‌ده یاشاب تورغان ایدیل-اوراللیلار، آذربایجانلی وه تورکستانلیلار قاتناشغان بو ایسله‌و کیچه‌سی ایدیل-اورال استقلال حرکتی باشلوغی وه رفیقمز «یاڭا ملی یول» باش محرری عیاض اسحاقی بیکنك مرحوم شاعرنك ترجمهٔ حالی، ادبیاتداغی رولی وه خلقنه قیلغان أدبی خدمتی حقنده سویله‌دیگی اوزون نطقیله باشلاندی. بو مهم نطقنی دوقتور رشید رحمتی بیکنك شاعرنك أولومینی ایسکه آلو مناسبتیله سویله‌دیگی چوقور تأثراتی وه مرحوم شاعرنك شعرله‌رنده‌ن سایلاب اوقودیغی ادبی پارچالار تعقیب ایتدی. اوندان کیین حاضروندان خانم وه ییگیتله‌رده‌ن عبارت بر غروپ توقای شعرله‌رینك بعضیلارینی، أڭ سوڭدا شاعرنك «وصیت» باشلقلی بر شعرینی، خور حالندا اوقودیلار. توقای‌نی ایسله‌و کیچه‌سینك رسمی بولومی مرحوم شاعرنك روحنه فاتحه ایله بتیریلدی.

تورکستاندا کوچلو بر نه‌فت فواره‌سی

ساویت غازیتالارینك خبر بیروویگه کوره، تورکستانك تورکمه‌نستان قسمنداغی «نه‌فته داغ» معدنله‌رنده‌ن بو ییل 31 نچی یانواردا په‌ك قوتلی نه‌فت (ییر مایی) فونتانی آتیلا باشلاغان. کونده 8 میڭ تونا قادار ییر مایی فیشقرتماقدا بولغان بو «نه‌فته‌داغ» معدنله‌ری اورتا آسیا تیمر یولنداغی «جبل» ایساسیونندان 30 کیلومه‌ترو چاماسندا اوزاقلقدادر.

Verantwortlich für Verlag und Redaktion: Herbert Wolf, Berlin SO 16
Druck: Sonnendruckerei G. m. b. H., Berlin-Charlottenburg 4

Yach Turkestan

Avril 1933 (Le jeune Turkestan) No. 41

Revue mensuelle

Organe de défense nationale du Turkestan

Rédacteur en Chef: **Moustapha Tchokaï-Oghly**

یولیمزغا توغرو کیلگەن بوتون یازولار اوچون مجموعەمزنگ بیتلەری آچیقدر. باسیلماغان یازولار قایتاریلماس.

آبونه شرطلەری:

ییللغی 4 دولار، آلتی آیلغی 2 1/4 دولار، اوچ آیلغی 1 1/2 دولار

تورکستان خریطەسی

استانبولداغی «تورکستان تورك گەنچلەر برلگی»

قارت-پوستال شکلندە، 13 X 18 بویوکلگندە، تورت توسلو تورکچە بر تورکستان خریطەسی چیقارمشدر. دەگەری 10 غروشدر.

آدرەس:

Türküstan Türk Gençler Birligi
Sultan Ahmet, Mehmet Paşa yokuşu No. 40
Istanbul — Turquie

مجموعەمزگە تیشلی هەر تورلو یوللانمالار اوچون آدرەس:

Moustapha Tchokai-Oghly
7, Square de la Fontaine
Nogent s. Marne (Seine)
France